

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԱԶԳԱՅԻՆ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ՀՐԱՏԱՐԱՅՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՈՐԵՆ-ԽՐԱԳՐԱԳԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

Խոհրդակաճ

ԱՂԵՔ. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

Խոհրդակաճ

Յ. Յ. ԶԱՔՐԵԱՆ

Պոլիս Գր. 40
Գաւառ » 50

Օտար երկիր Ֆր. 12
Մեկ թիւը Գր. 4

ԹԻՒ 12

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԵՐՐՈՐԳ ՏԱՐԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Բաղարական ճնշաստութիւն. Աղ. ձիվընա. — Պատմութիւն ծխախո-
տոյ. Տօմ. Ուրան. — Հայկական նշանագիրք. Սուրբաւ Գ. Պարոնեան.
— Աղջկան մը օրագիրն. Մելանիա. — Ճանապարհորդական տպա-
ւորութիւնք. Կ. Յ. Պատմանեան. — Ազգային նշխարք. Յովնանեան
Բն. Մկրեան. — Յանկ նիւթոց :

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ (ԱՐԱՄԵԱՆ)

Կ. ՊՈԼԻՍ

ԳՐԱՍԵՆԵԱԿ

Րիգա փառաւ Խոգուու, Շարգ չարքար, վերին յարկ, թիւ 52

ԿԱՐԵԻՈՐ ԱԶԴ

Առիական ընկերութեան նորընտիր Գործ. ժողովս, իւր երեք տարիներէ ի վեր հրատարակած ու ամբողջ բանասէր ու լրջամիտ Հայոց ջերմ համակրութեան արժանացած սոյն « Երկրագունտ » հանդիսի նիւթական ու բարոյական վիճակն առաւել եւս բարեփոխու նպատակաւ, որոշեց անոր Տնօրէն-իմբագրապետ Եղիա Էֆ. Տէմիրճիպաշեանի աջակից եւ խորհրդական ընտրել իւր Գրեանց Տնօրէնն Տ. Աղեք. Գ. Փանոսեան, եւ Ատենադպիրն Տ. Յ. Յ. Չաքրեան, որպէս զի վարչական գործոց արագ ու կանոնաւորապէս կարգադրման, յարաբերութեանց մշակման եւ, ի մի բան, Երկրագունտի անխափան բարգաւաճմանն հոգ եւ խնամք տարուի, յօգուտ ընկերութեան եւ Աղբիս:

ԴՈՐՑ. ԺՈՂՈՎ. ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՏՆՕՐԻՆՈՒԹԻՒՆՔ

Բաժանորդադրութեան, հասցէի փոփոխման, դրամ առաքման, թերթից պահանջման, եւն. վերաբերող ամէն գրութիւն պարտին ուղղուիլ այսուհետեւ առ Ա. Խորհրդական Տ. Աղեք. Գ. Փանոսեան. իսկ տպագրելի նիւթեր, պատասխանք, դիտողութիւնք, եւն. յ'անուն Տնօրէն-իւրմբագրապետին:

Երկրագունտի ուղղեալ ամէն գրութիւն թղթատարի միջոցաւ պիտ' անվրէպ ընդունի իւր պատասխանն:

Ծանուցման, ինչպէս եւ քննական յօդուածի մ'իրաւունք պիտ'ունենայ ամէն արժանաւոր հրատարակութիւն՝ որմէ երկու օրինակ զրկուի յ'անուն Երկրագունտի:

Հանդիսիս հինգ հատ բաժանորդ գտնողն՝ իրաւունք պիտ'ունենայ օրինակ մ'ստանալու ձրխապիս:

Բաժանորդաց ցանկէն պիտի ջնջուի իսպառ եւ Հանդիսիս մէջ պիտի հրատարակուի անունն ամէն անոնց՝ որք վարչութեան երկու ազդարարութեանց պատասխանել կամ իրենց պարտքն հատուցանել չ'են փութար:

ԹՂԹԱՏԱՐ

Պ. Ս. Գ. Սամուէլեան. Մարաշ: — Գոհ եւ շնորհակալ ենք ձեր եռանդուն գործակալութենէն: Շարունակեցէք զայն ի փառս ձեր, եւ յօգուտ աղբիս:

Պ. Տիրան Պատկմեան. Պէրութ: — Այս վերջին թերթին է որ պիտի կարդաք ԶՐԻԱՊԷՍ, զի փառաւորապէս ԶՆՆԵՑԻՆՔ ձեր անունն բաժանորդաց ցանկէն, ձեր դրամին գոյնն երկու տարիէ ի վեր տեսած չ'ըլլալնուս պատճառաւ...:

Պ. Խ. Սարաճ. Քաթթէմունի. — Վերջին նամակնուս պատասխանին կ'սպասեմք տակաւին:

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԱԶԳԱՅԻՆ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

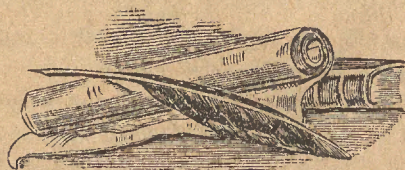
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԷՆ-ԽՄՐԱԳՐԱԳԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

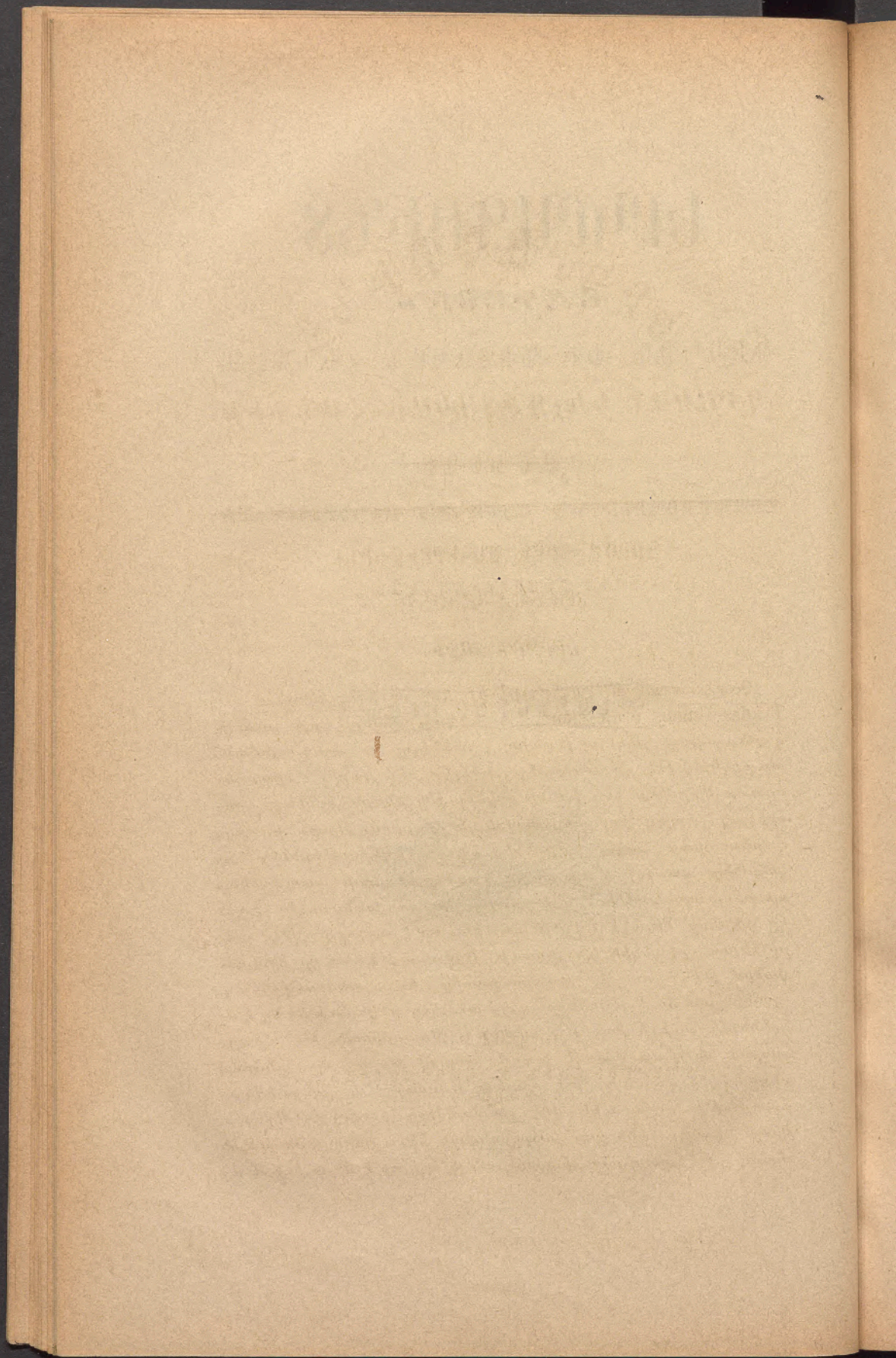
ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1885

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ
(ԱՐԱՄԵԱՆ)

—
1885

ՅՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ԳՈՐԾԱՒՈՐԱՅ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՔ

(TRADES UNIONS)

(Շարունակութիւն)

Գործաւորական ընկերութիւնք իբր արհեստ նիւսեալ. —
Trades Unions professionnelles — Կան ոմանք՝ որք յաճախ
գործաւորաց ընկերութեանց ըրածները կը պաշտպանեն,
առարկելով թէ՛ փառաբանք, բժիշկք, եւ ուրիշ արուես-
տաւոր մարմինք եւս իրենց ընկերութիւններն ունին, զոր-
օրինակ, ժողով փաստաբանից եւլն — որոնք կարճ խօսքով
գործաւորաց ընկերութիւններ են: Ընկերութիւններ կը
կազմենք՝ վասնզի դուք ալ կը կազմէք.» ասի շատ տկար
պատճառաբանութիւն մ'է, մարդ մը որ խենդօրէն գործ
կը տեսնայ՝ ներելի չըլլար բնաւին, եթէ առարկէ թէ՛ ու-
րիշներու օրինակին կը հետեւի: Յօժարութեամբ կը խոստո-
վանիմ թէ՛ շատ մը փաստաբանից եւ յանձանձիշներու
(avoué) շատ մը կանոնները՝ գործաւորաց ընկերութեանց կա-
նոններէն աւելի բան չեն արժեր: Զոր օրինակ թէ՛ փաս-
տաբան մը դատ վարելէ առաջ պարտի կարգ մը անձանց
սեղանակից գտնուիլ, թէ՛ որոշեալ գումարէ մը վար վար-
ձատրութիւն չընդունի, թէ՛ յանձանձիշի (avoué) մը միջոցաւ
միայն կարող լինի իւր յաճախորդաց հետ յարաբերութեան
մտնել, թէ՛ տարիքոտ փաստաբան մը պէտք է միշտ իւր քովը

դեռահաս ուսանող մը (stagiaire) ունենալ, պարզապէս կը տեսնուի թէ այս ինքնակոչ արարողութեանց (étiquette) մեծագոյն մասին նպատակը այս արհեստագիտաց շահերը բարձրացունելէ ի զատ ուրիշ նպատակ չունի:

Այս տեսակ խել մը բաներ բարեփոխութիւն մը կը պահանջեն, բայց միւս կողմանէ այս ընկերութիւնք՝ գործաւորաց ընկերութեանց շատ սխալներէն ղերծ մնացած են: Այս գործերով զբաղիլ փափաքողաց թիւը սահմանափակեալ չէ, ամէն լաւահամբաւ եւ բաւական գիտուն անձ կարող է փաստաբան դատաւոր լինել: Բաց յատմանէ փաստաբանական բժշկական եւ ուրիշ շատ մը այս տեսակ արուեստից մէջ մտնել փափաքողք, պարտին քննութիւններ անցունել՝ որոց նպատակը հասարակութեան ի ծառայութիւն կարող անձեր դնել է միայն եւ ոչ ուրիշ բան: Վերջապէս այս արուեստական ընկերութեանց մէջ բնաւ չեն արգելուր որ՝ իրենց անդամք գործերուն զբաղին սրբան որ կրնան, եւ իրենց կարողութեան ներածին համեմատ հասարակութեան ծառայեն: Այսպիսով ղերծ կը մնան այլ ընկերութեանց անբաժան խել մը սակասութիւններէն:

Աշխատութեան վրայ նախապաշարմունք. Préjugés sur le travail. — Ժողովուրդը ստէպ՝ դժբաղդաբար եւ վնասաբեր կերպիւ կը կարծէ թէ՝ տնտեսագիտական տեսակետով՝ իւր թոշակը կաւելցունէ՝ եթէ աշխատութիւն մը յամրաբար կատարելու ըլլայ, այնպէս որ այդ աշխատութիւնը աւելի ձեռան կարօտի: Գործաւորք կը հաւատան թէ՝ որքան որ դործի մը կատարումը մարդկանց կարօտի, այնքան նաեւ գործատեարք կտոխպուն թոշակ վճարելու, հետեւաբար դրամատէրներէն շատ դրամ աշխատողաց սկստի անցնի: Ուրեմն աշխատութիւնը փութացունող ամէն մեքենայ, ամէն հնարում եւ ամէն նորաձեւութիւն իրեն շահուց նուազանաւուն պատճառ կը լինին: Այս փոտած գաղափարաւ որմնադիրք՝ կը մերժեն, կամ վերջերս մերժեցին, պարամի կամ մեքենայի մը միջոցաւ աղիւսները շէնքի մը բարձրագոյն մասը հանելը՝ եւ ըստ հին, հոգնեցուցիչ եւ փտանգաւոր կերպին աղիւսները շաղկած ստնդուխներէն կելլեն, սակայն կը նախամեծարեն այս եղանակը, վասնզի այսպիսով միեւնոյն

աշխատութիւնը աւելի ձեռաց կը կարօտի։ Միեւնոյն ժամանակ թեամբ աշխատողորձք չեն ուզեր բնաւ որեւէ մեքենայիւ աշխատիլ, որմիադիրք ալ չեն ուզէր գործածել քսար մը որ մեքենայով յղկուած է, եւ խել մը դրաշարք կը խորչին այն տպարաններէն ուր մեքենայներ կը գործածուին։ Սոքա ամէնքն ալ կը վախնան որ եթէ աշխատութիւնը շատ դիւրութեամբ եւ շատ արագութեամբ կատարուի՝ այս աշխատութիւնը կատարելու համար այլ եւս իրենց պէտք չպիտի ունենան, թէ այսպիսով ամէն մարդու բաւական գործ չպիտի գտնուի, եւ եթէ վարձագինք պիտի նուաղին։ Այս կարծիքը գրեթէ միշտ առատաց է եւ աղետալի։

Եթէ գործաւորք յամառին գէշ եղանակաւ մը աշխատիլ երբ արդէն մի լաւագոյն եղանակ հնարուած է, այն ատեն միայն ակար թողականք պիտի ստանան, եւ թերեւս կեանքերնին ալ հիւանդանոցը պիտի վերջացունեն։ Այսպէս *spitalfields*ի ոստայնանկները՝ փոխանակ չողիի միջոցաւ ոստայնանկել սովորեցելու՝ կ'ուզեն ձեռքով ոստայնանկելն շարունակել, գրեթէ միեւնոյն պարագային մէջ կը գտնուին *South straffordshire* ի բեւեռագործք։ Սակայն եթէ որեւէ արհեստէ եղող երիտասարդ գործաւորք յաջողութիւն գտնող նորահնարմունք մը՝ անմիջապէս ընդունելու չափ խելացի եւ հեռատես լինին՝ փոխանակ կորսնցունելու մեծապէս կը շահին։ Անգղիացի կարկարողուհիք սլորմելի գումար մը կստանային ամերիգական կարի մեքենային իրեց քաղաքաց մէջ մուտք դնելէն առաջ, եւ կը կարծէին որ անօթութիւնէ պիտի կորնչին այն օրն՝ յորում միեւնոյն աշխատութիւնը՝ մեքենայով քսան անգամ աւելի շուտով տիտի կատարուէր։ Սակայն արդիւնքը բոլորովին հակառակը պեղի ունեցաւ. անոնք որ մեքենայով աշխատին՝ սովորիլ կարենալու չափ բաւական երիտասարդ, ճարպիկ, կամ խելացի չէին, ձեռքով կարած գործերնուն համար շատ աւելի կստանան քան առաջ։ Նոյն խել մեքենայով կարող կարկարողուհիք աւելի կը շահին քան առաջ, սոէպ չարաթը քսան չիլին կընդունին։ Ի՞նչ բանի պէտք է վերագրել այս եղելութիւնը։ Սա պատճառին թէ հասարակութիւնը՝ քանակութեամբ նուազող ապրանքէն աւելի կը խնդրէ։ Քանի որ կարը այսքան դիւրութեամբ կը

կարուի, աւելի շատ հանդերձ կը պատրաստեն, որով սոցա գինը կը նուազի եւ սպառումնին կաւելնայ:

Եթէ քարհարթողք՝ կարկարողուհեաց պէս, կամենային մեքենայներ դործածել՝ փոխանակ կորսնցունելու պիտի չահէին: Զեռքով քարի յղկումը այս օր այնքան սուղ է որ՝ հարուստք միայն կարող են քարաչէն տուններ կառուցանել կամ աղլւսէ տունները քարով վարդարել: Եթէ մեքենայից շնորհիւ կարենային քարերուն հղկումը դիւրացունել, այն ատեն շատ աւելի քարի պէտք պիտի լինէր եւ որմնադիրք՝ փոխանակ իրենց ժամանակը քարերու երեսնիկը յղկելու դժուար աշխատութեամբ անցունելու՝ կրնային մեքենայով հղկուած քարերուն վերջին աւարտից ձեռք դպցունել, քանդակագործել եւ մեքենայով յղկուածները ըստ իրենց տեսակին եւ մեծութեանը շտկատել: Բնաւ չեմ տարակուսիր որ՝ եթէ մեքենայներ դործածուին, մեքենայները վարողներէն ՚ի վատ աւելի որմնադիր պիտի դառնային քան յառաջ: Միեւնոյն բանը պիտի պատահի նաեւ դրաշարներու համար, եթէ սոքա ժամանակին նորահընար դրաշարական մեքենայները գործածեն: Ստոյգ է որ մարդ մը լաւ մեքենայով մը շատ աւելի արագ կը շարէ քան առանց մեքենայի, եւ թէ այս պատճառաւ տպագրութեան գինը կրնայ նըւազիլ, բայց այնքան գիրք, թերթ, լրագիր եւ տարբեր պաշտօնագիրներ կը տպուին որ բնաւ գործ չպիտի պակսի: Միշտ աշխատութեան մէկ մասը՝ զոր օրինակ գիրերու տողումը, սրբագրութիւնը, երես կազմելը եւն, կարելի չէ մեքենայով ընել որ շահաւոր ըլլայ, այնպէս որ մեքենայիւ աշխատիլ չուզողաց համար միշտ բաւական գործ կը գտնուի:

Թոշակները աւելցունելու միակ միջոցը աշխատութեան արդիւնքը յաւելումն է եւ ոչ թէ զայն սակսեցունիլը: Բոլոր գործաւոր ժողովրդեան թոշակը ամբողջ արդիւնքէն կըլլայ՝ ի հարկէ անկէ հանելու է սակայն եկամուտը, տուկոսը եւ տուրքը: Lancashire ի գործաւորք բարձր թոշակներ կստանան վոսնգի հիւսելու համար մեքենայներ կը գործածեն, որոնց շնորհիւ զլազեալ մարդկոնց թուոյն հետ բողբոջամտմամբ շատ աւելի աշխատութիւն կը կատարուի: Եթէ մեքենայներ գործածելը մերժէին՝ պիտի ստիպուէին

Դաշմիրի խեղճ ժողովրդեան պէս՝ բամպակը ձեռքով հլուսելու։ Եթէ ամբողջ Անգլիոյ մէջ մէկ մեքենայ մը չը գտնուէր, բոլոր Անգլիոյ բնակիչք տակաւին քիչ տարի առաջ Wilshire ի երկրագործ ժողովրդեան խեղճութեան վիճակին մէջ պիտի գտնուէին։

Ստէպ ժողովուրդը կը մոռնայ թէ՛ չենք աշխատիր՝ աշխատելու համար, այլ կաշխատիմք արդիւնք մը յառաջ բերելու համար։ Աշխատութիւնը ինք ըստ ինքեան շահուած թոշակին անհաճոյ գինն է, եւ մեծաւ մասամբ այս թոշակը արտադրեալ ապրանքաց գնոյն մէջ կը կոյանայ։ Առտարոց է ենթադրել թէ՛ ժողովուրդ մը նուազ հարստութիւն ունենալով կրնայ աւելի հարստանալ։ Հարստանալու համար օտարտիմք չատ հարստութիւն արտադրել՝ եւ ամէն գործաւորի նպատակը պէտք չէ որ աշխատիլը ըլլայ, հապա ըստ կարելոյն առատապէս եւ փութանակի ապրանքներն արտադրելն ըլլայ։

Խապալայիով աշխատիլ, travail à la tache. — Որմէկ գործաւորաց ընկերութիւնք կը ջանան արգիլել՝ որպէսզի իրենց անդամները խապալայիով աշխատին, այսինքն թէ թոյլ չենտար որ կատարած աշխատութիւններնուն քանակութեանը համեմատ վճարուին, փոխանակ այդ աշխատութիւնները կատարելով վատնուած ժամանակին համեմատ վճարուելու։ Եթէ մարդ մը թէ գանդաղօրէն եւ թէ ժրօրէն աշխատելով ժամը մէկ ֆրանք ընդունի, բնականաբար գանդաղօրէն աշխատիլը իրեն աւելի շահաւոր է, բաւական է որ վաւերաբար հոգ չընելու չափ ծոյլ չըլլայ։ Լաւ գիտցուած բան մ'է որ (à la tache) խապալայիով աշխատող մարդիկ միեւնոյն ատենի մէջ ժամու վրայ վճարեալ մարդոցմէ շատ աւելի գործ կը տեսնան, եւ շատ աւելի շահաւոր է՝ որ գործաւորք իրենց կատարած գործոց քանակութեանց համեմատ վճարուին, երբոր ամբողջ աշխատութիւնը կարելի է ճշդօրէն չափել։ Մասովիկ լաւագոյնն թոշակներ կոտանան վաւերաբար շատ չնելու կը խրախուսուին, եւ այսպիսով ընդհանրապէս աւելի պարկեշտաբար կը շահին։ Սակայն գործաւորաց ընկերութիւնք երբեմն (à la tache) խապալայիով աշխատութեան կը հակառակին, սա պատճառաւ որ՝ այդ կերպը

վերործաւորս չա վաղանց աշխատցունել կուտայ եւ նոցա առողջութեան կը փնտսէ : Այս պատճառը աւտաւոց է՝ վասնզի պէտք է ենթադրել թէ՛ մարդիկ ընդհանրապէս կարող են իրենց առողջութիւնը խնամել : Շատ արհեստներ եւ ձեւարուեստներ կան , ուր սովորաբար մարդիկ հատի վրայ կը վճարուին , եւ ընտել հարկ չըլլար որ գործաւորաց ընկերութիւնք միջամտեն եւ արդիւեն՝ որպէսզի գործաւորք անձնասպանութիւններ ընելու չափ աշխատին : Եթէ վախուբան մը կայ՝ այն ալ սա է թէ՛ գործաւորք չեն ելլար բաւական աշխատիր :

Գործաւորաց հատով աշխատութեան դէմ ունեցած խորշումուն պատճառը այն է թէ՛ այս եղանակաւ աշխատութեան շուտով լինելովը , կը կարծեն թէ այլ գործաւորաց անդործ մնալուն պատճառ պիտի ըլլան : Ինչպէս որ արդէն բացատրեցի , մարդիկ աշխատելու համար չեն աշխատիր՝ այլ արտադրելու համար եւ ընդհանրապէս քանի աւելի որ արտադրեն , այնքան նաեւ իրենց թոշակները կը բարձրանան : Գործաւորաց ընկերութեանց անդամք անշահախնդրութեան դիմակին տակ իւրեանց գաղափարները յառաջ կը տանին : Անձնատիրութեան գործ մը կը կատարէ կըսեն Յովհաննէս՝ եթէ այնպէս աշխատի որ Պետրոսին եւ Պօղոսին գործ չը մնայ , սակայն կը մոռնան այն հաղարաւոր Յովհաննէսներն , Պետրոսներն ու Պօղոսները որք փոքր թոշակներ կը շահին , եւ դուցէ իրենց կանոններն կարգելուն որ աւելի բարձր թոշակներ ստանան : Եթէ ազգին ընդհանուր առումիւ հարուստ եւ բարգաւաճ ըլլալուն կը բաղձամբ , սրբութիւմ ջանալ ամենքնիս ալ մեր բոլոր կարողութիւններն ի գործ դնելով եւ արտադրել այն հարստութիւնը զոր կըրնամք լաւազոյն կերտով պատրաստել եւ պէտք չեմք նախանձիլ այլոց՝ մենէ մեծագոյն ունեցած յաջողութեանցը վրայ , եթէ նախախնամութիւնը զանոնք բարձրագոյն կարողութեամբ օժտած է : Հազուադիւս է որ մարդիկ միայն իրենց համար կարենան հարստութիւններ արտադրել , առանց մեծագոյն չափ մ'ալ ամբողջ ընկերականութեան վրայ սխալելու , վասնզի ոյսպիսով նոյնատեսակ ապրանք դինները կիչնեն եւ աշխատութիւնը կը թեթեւցունեն :

Հաւասարութեան վրայ նախապաշարունակ. Préjugés sur l'égalité. — Գործաւորը ստէպ ընդդիմութիւն կը ցուցնեն եւ չեն թողոր որ գործասրահի մը մէջ մարդ մը՝ միեւնոյն գործոյն վրայ իրենցմէ աւելի բան ունի: Այս զգացումը մասամբ այն սխալ գաղափարին արդիւնքն է թէ՛, եթէ մէկը ուրիշներէ աւելի գործ կատարէ՝ նոցա ձեռքէն աշխատութիւն կը խլէ, Բայց մասամբ իւրիւր այդ զգացումը կունենան որովհետեւ չեն կարող հանդուրժել որ իրենցմէ մէկը իւր ընկերներէն վեր բարձրանայ: Այս զգացումը միայն գործաւորաց յատկացեալ չէ: Եթէ մէկը ընկերութեան վիճակին վրայ մտածէ, պիտի ցաւի որ ոմանք այնքան հարուստ լինին եւ այլք այնքան աղքատ: Թերեւս այն օրէնքները որք այս տարբերութիւններն յառաջ դառնն պատճառ կը լինէին գէշ կը թուին իրենց: Պէտք է անպատճառ յիշել թէ՛ հարստութեան այս տարբերութիւնները մեծաւ մասամբ օրինաց աղբեցութենէն յառաջ եկած չեն: Ըսուած է թէ՛ մարտիկ ազատ եւ հաւասար ծնած են: Դժուարաւ կարող եմ հասկնալ թէ ինչպէս ազատ կը ծնին քանի որ իրենց ծննդենէն շատ տարիներ վերջը դեռ իրենց ծնողաց օգնութեանն եւ օժանդակութեանն կը կարօտին, եւ թէ բոլորովին անոնցմէ կախեալ են: Անշուշտ տարիքինն առնելով նոցա աղբեցութենէն կազատին սակայն շատ քիչ անգամ անոնց կը հաւասարին: Երիտասարդ մը կորովի, քաջաւայժ եւ ժիր կըլլայ, ուրիշ մը տկար եւ վտիտ, մին աշխոյժ եւ խելացի, միւսը ծանրաշարժ եւ անխելք: Մարմնային եւ մտաւորական այս տարբերութեանց մէջ՝ կանոնները բնաւ գործ չունին: Քաղաքակրթի մէկ վճիռը չը կրնար ակար կազմուածք մը զօրացունել: Ասիկէ կը հետեւի որ՝ մարդկային կենաց մէջ յառաջանալով պիտի տեսնեմք թէ՛ դուս մն մարդիկ ուրիշներէ աւելի կը շահին: Հաղար անձերու մէջ թող այր կամ կին լինին, ոմանք նշանաւոր տաղանդով եւ հնարիչ հանճարով մը ուրիշներէ կը տարբերին: Համբերատար աշխատութեամբ մը եւ մեծ նրբամտութեամբ մը մարդ մը կարի մեքենան, հեռագիրը, հեռաձայնը կը հնարէ, եւ այսպիսով այլ մարդկանց մատուցած առաւելութիւնները դարեր կը տեսնեն:

Յայտնի է որ ամենեցունցս չահը հը պահանջէ որ՝ անոնք որք կարող են ընկերութեան այսպէս օգտակար ըլլալ՝ պէտք է որ ամէն կարելի եղած վարձատրութիւններով քաջալերուին, ըլլայ թէ արտօնագրով եւ կամ առհասարակ ստացուածքի օրինօք։ Խելացի մարդ մը յուսահատեցունել եւ զանի հեռացունել այն աշխատութենէն որ կրնայ գործադրել, հարկաւ եւ ոչ մէկու մը շահաւոր չէ։ Ասի ամէն բան ստորին առտիճանի մը կը հասցունէ եւ յառաջագիմութիւնը կուշացնէ։ Ընդհակառակը եթէ ամէն մարդ մընրի դէպի աշխատութիւն, յուսում, ի հնարում, ոչ թէ միայն իւր բարեկեցութիւն կաւելցունէ այլ նաեւ այլոցը, այսպիսով կը տեսնուի որ ինչպէս հարստութիւն մը կարելի է առատութեամբ արտադրել եւ թէ ինչպէս կարելի է աշխատութիւնը թեթեւցունել։ Ինչ որ ճշմարիտ է մեծ յարմարութեանց, մեծ գլխտերու համար, ճշմարիտ է նաեւ փոքր կարողութեանց եւ ամենափոքր հնարումներու համար։ Ինչ պատճառաւ պէտք է արգելուլ այն որմնադիրը որ ուրիշէ մը աւելի քար կարող է կրել։ Այս առաւելութիւնը իրեն կը պատկանի եւ ամէնուն չահը կը պահանջէ որ նա աղաւթ լինի իւր կրցածին պէս գործելու։ Եթէ ազիւս կրելու լաւագոյն եղանակ մը հնարէ պէտք է որ այս եղանակը հիններէն նախամեծարուի։ Ազիւս կրողաց նպատակը տուն կառուցանողաց չահը ըլլալու միայն։ Ինչ որ պատճառ կը լինի որ տուները սուղ եւ գթութարութեամբ կառուցուին՝ պատճառ լինի նաեւ որ մարդիկ գէշ կերպով բնակին։ Ապրանքները ըստ կարելութեան լաւ տեսակ եւ դիւրագին ունենալու համար ուրիշ կերպ չեմք կարող ընել՝ եթէ ոչ թողուլ որ ամէն մարդ իւր գտած լաւագոյն կերպովը գործէ եւ վարձատրութեան մը յոյսն ունենայ։

Ուրեմն պէտք չէ միայն թողուլ որ ամէն մարդ գործէ եւ չահի ինչ որ կրնայ, այլ պէտք է նաեւ զանի խրախուսել։ Այսպիսով հարստութեան ամենամեծ անհաւասարութեանց սլարտիմք հանդուրժել, վասնզի մարդ մը որ անգամ մը սկսի հարստանալ՝ տակաւ առ տակաւ դրամադրուի, փորձառութիւն եւ եւս առաւել հարստութիւններ ձեռք կը ձգէ։ Անկէ ի դատ բոլորովին սխալ է ենթադրել թէ առհա-

սարակ մարդ մը ի մեծ օյլոյ կը հարստանայ : Ընդհակառակը եթէ մարդ մը դրամադուլի բարդելով ջաղացքներ , մթերանոցներ , երկաթուղիներ , dok եր կառուցանէ եւ ճարակիութեամբ ոտայնակներ գետեղէ հազարաւոր մարդկանց հարստութիւններ արտադրելուն եւ անկարելի նկատուած թողակներ շահելուն պատճառ կը լինի : Դրամատիրոջ մը շահը սակաւ իբր թողակ վճարածին մի մասն է : միայն , եւ կարելի չէ որ հարստանայ՝ առանց օգնելու որ իւր գործաւորներէն շատերը իրենց աշխատութեանց արժէքը բաղմնապատկեն եւ վայելուչ կեանք մը վարեն :

Պ . ՆԵՎԸՈՒԶ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԾԽԱԽՈՏՈՅ

(Շարունակութիւն)

ՊԱՏՄՈՒՍՏՈՒԹԻՒՆ ՏԵՐԵՒՈՅ , ՅՕՐԻՆՈՒՄԸ .

Ծխախոտն՝ իւր տեղւոյն համեմատ՝ հակերով կամ տախտներով կը դադ ի դործարան :

Նա կը դրուի տեսակ մը ընդհանուր պատրաստութեան ներքեւ :

Իւրաքանչիւր խրճան (manoque) գլուխը (caboche) կը կտրուի , այսինքն այն ծայրը որով տերեւը կապուած են ի միասին : Այս գլուխները չեն կորսուիր , այլ կը դործածուին՝ քթախոտ յօրինելու համար :

Տերեւները նախ եւ առաջ կը թրջեն , յատկապէս դանոնք կակղացնելու նպատակաւ :

Յետոյ կը քնեն տերեւներն մի առ մի , այս գործողութիւնն կը կոչուի ջոկել (épouillardage) : Այն տերեւներն որք ամենէ գերազանցն են թէ տեսակաւ եւ թէ գեղեցկութեամբ՝ ընտիր սիկառներ յօրինելու համար՝ զատ կը դրուին : Այլք՝ կը պահուին սովորական սիկառներու : Գալով անոնց

որք ամենէ աւելի հասարակներն կամ նուազ գեղեցիկներն են կը գործածուին (scaferlati)ի յօրինման համար :

Տերեւք կը գրուին այնուհետեւ բաւական մանուածոյ պատրաստութեան մը տակ :

Ի սկզբան կ'ուռդեն զանոնք ծովու աղ յաւելուած ջրով : Այս գործողութեան ալ կ'ըսուի քրջոց կամ յուսցումն : Այն գործարանները զոր մենք այցելեցինք՝ տեսանք որ անօտրա-
չափի վրայ 5° նշանակող աղջուր կը գործածեն : Մինչդեռ ի Տիէբ կը գործածեն հողոյ աղտալըտուկ ջուրն , որ միմիայն կը նշանակէ 5° , սակայն անօտրաչափը 3° նշանակելու չափ աղ կը յաւելուն անոր վրայ :

Վերջապէս ձեռագիրտի մասնաւոր գործ մը դրուած է տերեւոյ վրայ , ըստ որում կը յատկացուին տերեւք՝ սպառ-
ման պահանջած ոյս ինչ կամ այն ինչ տեսակ ծխախոտ յօ-
րինելու համար , զորօրինակ . քթախոտն կամ ծխախոտ փո-
շիացեալ , ծխելու ծխախոտն կամ (scarfelati) , սիկառներն , ծամելու ծխախոտն կամ թերթ ծխախոտ :

Այս ձեւերուն խրաքանչխրին համար , մասնաւոր գոր-
ծողութեանց կարգ մը կայ :

Եթէ մէկը կը փափաքի ծխելու ծխախոտ կամ (scarferlati) պատրաստել , սէտք է որ հետեւի յետագայ հատուածին :

Տերեւներն , գլխատուելէ (s'écabocher) , լուացուելէ եւ աղջրոյ աւազանին մէջ թրջուելէ վերջը , կը կտրուին չողով չարժուած մասնաւոր դարձիներու միջոցաւ : Այն յօշտրանին (hachoir) մէջ՝ որոյ պատկերն , հակառակ բնագորին , չեմ կտ-
րող ներկայացնել մեր ընթերցողաց բաց ի պիտանի գիտելիք-
ներէն՝ տերեւներն իրարու վրայ դրուած եւ երկու հաստ կտաւներու մէջ ճնշուած լինելով միակերպ եւ յամրաքայլ չարժում մը զանոնք քաշելով կը տանի , որով կ'անցնին ուղ-
ղաձիգ երթեւեկող չարժումէ մը գրգռեալ սուր դանակի մը կամակոր կռածոյն տակէն եւ շերտակտոր դուրս կելնեն աւելի կամ նուազ նուրբ :

Նոյն յօշտրանն կը գործածուի նաեւ ֆանդիկայ ծխախո-
տն համար , միմիայն գործիքն դրուելու ձեւը փոխելով , որով կրնայ՝ տերեւաց շերտերն քիչ մը աւելի լայն կտրել որքան (scaferlati) կոչուած ծխախոտոյն շերտերն : Այս դա-

նակներուն կռածներն՝ ամէն երեք չորս ժամը մի անգամ՝ փոխելու եւ կանոնաւորապէս սրելու է :

Տերեւներն կը տաքցուին այնուհետեւ զանոնք չորցնելու եւ գալարեցնելու աղաքաւ , զոր *sauyalsումն* (*frissage*) կ'անուանեն :

Սորա համար կը գործածուի գործի կամ աղանձագործի (*torréfacteur*) մը , որ թաւալական շարժումէ մը դրգուեալ կռածոյ երկաթէ երկայն գլան մ'է՝ ներկայացնող միանգամայն՝ իւր ներքնակողմի վրայ՝ երկայնաձիգ ցցուածներ , որք կը դարձնեն ծխախոտն եւ կ'արգիլեն գործիին շարժած պահուն տերեւներն հարուածելէ : Այս գլանը , որ հորիզոնաձեւ դրուած է , կը տաքնայ կրակարանաց ճառագայթումով եւ գազերու այրման կցորդութեամբ , որք կ'անցնին աղանձագործին շրջապատող գլանաձեւ պահարանաց մէջ :

Այս զանազուն տեսակ ձեռնաւարութիւններէ յետոյ , ծխախոտն կուտակեալ կը թողուի ամիսի մը չափ :

Նա կը դրուի ի վերջոյ ծրարներու մէջ : Ծրարումն (*paquetage*) ի գործ կը դրուի երեք գործաւորաց կարգերով . մին կը կռէ , միւսն՝ կռուած ծխախոտը կը կոխէ քառակուսի ձագարի մը մէջ , ուր ջրաբաշխական մեքենայով շարժեալ սանդիձեռք մը կայ , որ ծխախոտն ծրարի մէջ դնելով կը պատէ զայն . երրորդն՝ կ'աւարտէ պատելն եւ կը դնէ պիտակը (*la bande-étiquette*) : Այս երեք գործողութեանց միութիւնն ցնորեցուցիչ արագութեամբ կը կատարուի , իւր հետ միանալով ճագարաց խլացուցիչ աղմուկն , որք սեղանէ ի սեղան կը թռչին : Երեք գործաւորաց իւրաքանչիւր կարգը 3000 ծրար կը չինէ օրը , այսինքն կը կռէ , կը պատէ եւ պիտակ կը դնէ (*scaferlati*) կոչուած 500 քիլոկրամ ծխախոտոյ :

Այս կերպ գործելն ի գործ կը դրուի 40 կրամնոց ծրարներու յօրինման ժամանակ :

Իսկ 500 կրամնոց ծրարներու համար ուրիշ մեքենաներ կը գործածուին , որոց իւրաքանչիւրն՝ գրեթէ օրն ի բուն 4000 ի մօտ ծրարներ կը յօրինէ :

Երբ ծխախոտն սիկատներ յօրինելու կը յատկացուի , թրբջուած ու լուացուած տերեւոց միջին ջիղն կը հանեն . սա ալ ջիղհանումն (*écôtage*) ըսուած գործողութիւնն է : Տերեւք

դեռ բոլորովին չը չորցած այս ջիղը կը հանեն որ խիստ դիւրին է : Երբեմն այս կորուստներն (déchets) կը նետէին կամ կայրէին, մինչդեռ այսօր քթախոտ պատրաստելու կը գործածեն զանոնք :

Ահաւասիկ՝ այս կերպ պատրաստուած տերեւներով է որ կը յօրինեն սրածայր եւ փոքրիկ գլաններ, զորս մենք սիկաու կ'անուանեմք :

Սիկաուը երկու մասերէ կը բաղկանայ, մին ներքնակողմն (intérieure), զոր գործաւորը տերեւոց կտրածներով կը յօրինէ պասսմֆ (poussé) կոչուած տերեւով մը միայն չըջապատելով. իսկ միւսն՝ արսաֆին կոչմն, պահարան կամ պասեան (robe), որ՝ յատկապէս պատրաստուած՝ սիկաուի շուրջն պարուրածեւ, նորա պարունակութիւնն լաւ գոցելու մոտք :

Պատեանն՝ սիկաուի կոնածեւ ծայրին վրայ փակցուած է, նշայով եւ քիչ մ'ալ բնանիկոտով շինուած զանգուածով. սէտք է զիտնալ թէ բնանիկոտն՝ հոս՝ ուղային միմիայն սիկաուի թուխ գոյնն տալու համար կը ծառայէ :

Սիկաուներն քննիչի մը միջոցաւ կը զննուին, որ զանոնք կ'ընդունին կամ ետ կը դարձնէ, հասկնալու համար թէ կանոնադրական յօրինուածոց եւ ծանրութեանց համեմատ են : սէտք է զիտնալ նաեւ թէ ընդունուած սիկաուներն չորցած եւ ծրարներու մէջ դրուած են :

Այն գործաւորը որ իւր ճարտիկութեամբ կրնայ օրը 750 ի չափ սիկաուներ, կամ լաւ եւս է ըսել 5 քիլօ սիկաու պատրաստել, միշտ կը յարգուի գործարանաց տէրերէն :

Ծխախոտոց տերեւոց բեկորներն՝ որ գլաններ պատրաստելու համար կը գործածեն, կը ծառայեն նաեւ գլանիկներու յօրինման : Կ'ըսուի թէ Հաւանայի գործարանին մէջ ճարպիկ գործաւոր մը կայ, որ կրնայ օրը 4000 է աւելի գլանիկներ շինել :

Քթախոտ պատրաստելու համար կը խմորեցնեն միահողոյն դրուած տերեւներն . ջերմութիւնն այս կոյտերուն մէջ տարածուելով դաղերու մեծ քանակութիւն մը կազատանայ, յորմէ կ'արտադրուի կալի (ammoniaque) եւ քացախականթթու (acide acétique), բնանիկոտոց մաս մ'ալ յօդս կը ցնդի : Այս աշխատութիւնն ամբողջ վեց ամիսներ շարու-

նակուելէ վերջը, ծխախոտն շոգեշարժ աղօրիքներու միջոցաւ կը փոշիացնեն կամ լաւ եւս կը դնեն զայն կաղապարաց մէջ ուր գրան (carotte) անուամբ ճանչցուած ձեւը կ'առնու. փոշին ստանալու համար հարկ է որ քերիչէ (râpe) աղօրիքէ եւ մաղէ տնցուի: Գլանաձեւ ծխախոտն (scaferlati) ի պէս կը գործածուի, բաւ է որ զայն կտրես փոխանակ խարտեղու կամ աղալու:

Բիթախոտն փոշիացնելու յատկացեալ մասնաւոր աղօրիքներ տակաւին չը հնարուած, իւրաքանչիւր գործածող այս գործողութիւնն անձամբ կը կատարէր քերիչի մը միջնորդութեամբ, որոյ վրայ կը քերէր ծխախոտոյ գլանն:

Երկաթեայ հասարակ քերիչներ կան. կան նաեւ թանկագիններ՝ փղոսկրեաներ, որք ոսկիէ, արծաթէ եւ մեծագին քարերէ զարդարուած էին: Այս քերիչներէն կը տեսնուի առկաւին մի քանի մուսէոնայ (musée) մէջ:

Ծխախոտն՝ այսպէս մանրուած՝ անմիջապէս ունչ քաշելու կամ լաւ եւս ծխատուի մէջ պահուելու յատկացուած էր:

Հետաքրքրաշարժ եւ մեծագին հաւաքածոյներ կը վկայեն այսօր այս առարկայի աղաղաւ վառնուած արուեստի եւ աշխատութեան սքանչելիքներն ու շքեղութիւնն, որք կրցան իբր անհրաժեշտ՝ պահուիլ ո եւ է ժամանակ մը:

Սորա կարեւորութեան մասին չեմք կարող ո եւ է գտալա՝ փար մը տալ, զոր քիթախոտ գործածողք կը տային այն ատեն սրաքործական եղանակին:

Մինչեւ իսկ յօրինեցին երկոտասան եղանակներ ի դիւրութիւն գործածման, որոյ հետաքրքրաշարժ բովանդակութիւնն կը նշանակեմք աստ ⁽¹⁾:

Մեր նպատակը չէ բնաւ յօրինման վրայ աւելի մանրակրկիտ մանրամասնութեանց մտնել:

(¹) 1. Ընչասուփն աջ ձեռքերնիդ առէր:

2. Անցուցէք ծխասուփն ի ծախու ձեռին,

3. Զարկէք ծխասուփին վերին մասին,

4. Բացէք ծխասուփն,

5. Ներկայացուցէք ծխասուփն ձեռ ընկերոջ,

6. Ծխասուփն ձեզ վերադարձուցէք,

7. Հաւաքեցէք ծխախոտն ծխասուփին մէջ, զարնելով նորա կողին,

8. Հմլեցէք ծխախոտն աջ ձեռօք,

Սպառաման յատկացեալ (scaferlati) կամ ծխելու ծխախոտ պատրաստելու համար ձիւղ մէկ ամիս պէտք է : Իսկ ընտիր գլաններու բոլոր հարկաւոր դործողութեանց եւ պատրաստութեան համար վեց շաբաթ կը հաշուեն :

Գալով քթախոտոյ , իւր պատրաստութիւնն՝ ծխախոտոյ հնձուած օրէն սկսեալ մինչեւ սպառման յանձնուելու օրը կը պահանջէ մէկ տաղին տարիէ աւելի :

Պիտի կարենային տակաւին այս թիւը նուազել , բայց նոյն իսկ ծխելու ծխախոտոյ համար միահամուռ դրուածն չբուեր ջնջելու այն հոտն , որ աղանձադործիէ դուրս ելնելու համար բաւական համարուած է :

Ծամելու ծխախոտն՝ տեսակ մը անիւի միջնորդութեամբ մանուած տերեւներով պատրաստուած է : Նա կը շինուի բարակ չաւանի ձեւով տակայն նորա երկու հաստութեամբը , եւ կը համեմատի երկու տեսակի : Ամենէ աւելի փոքր տեսակը կամ նրբոյր , վիրժինիոյ ծխախոտով կը շինուի , իսկ ամենէ մեծն՝ Գենդիւքիւիոյ ծխախոտով :

Որո՞նք են , ընդունուած մեքենական հետեւանքներէ դուրս , ծխախոտոյ հանդամանայ վրայ՝ այն երկարատեւ պատրաստութեան դործերն : Առաջումն՝ ծխելու ծխախոտոյ պատրաստութեան ժամանակ՝ կսպառէ բնանիկոտոյ ո եւ է մաս մը :

Խմորումն եւս կը լուծէ՝ քթախոտ պատրաստելու ատեն՝ տերեւոյ բորակածին (azole) պարունակող հեղանիւթերն , յորմէ յառաջ կը դայ կալի , որ տնկոյ թթուներն յազեցնելով ծխախոտոյ ցօղունն աւելի կը բարձրանայ :

Բայց պատրաստութեան գլխաւոր հետեւանքներէն մին է եւ պարտի ըլլալ՝ ո եւ է միջոցաւ՝ նուազելն քնանիկոտոյ այն մասին՝ զոր տերեւը կը պարունակեն առատօրէն :

9. Ծխախոտն տակաւին քնանիկոտ չստանալ քիչ մը ժամանակ պահնցէր զայն՝ ձեր մասանց մէջ ,

10. Ծխախոտն ձեր քնին մօտեցուցէր ,

11. Երկու ռնգունքներէն՝ առանց զժկամակիլու եւ խիստ արագութեամբ վեր բաշեցէր ,

12. Գոցեցէր ընչասուփն , փունգսացէր , թրէր , խնչեցէր , որչափ որ կը փափարիք :

Բնանիկոսն՝ ազգուագոյն թոյներէն մին է, — նորա մի քանի կաթիլներն հզօր շուն մը սպաննելու կը բաւեն: Այս հեղուկը, զոր 1829 ին տաաջին անգամ ջրոյ մէջ հալեցուցին, ունի կիզիչ համ մ'ու գառն հոս մը. եւ խիստ ցնդական լինելով ջերմաչափու 25⁰ կը շոգիանայ:

Բազմաթիւ լուացումներն որոց ենթակայ են ծխախոտք՝ խորման ժամանակ տարածուած ջերմութեամբ՝ կը լուծեն կամ կը թռցնեն բնանիկոսի մեծաքանակ մաս մը:

Սակայն եւ այնպէս բնանիկոս կը գտնուի տափաւին՝ յօրինուած ծխախոտոյ մէջ:

Զոր օրինակ. Գաղղիական ծխախոտք.

Նօսինն՝ կը պարունակէ գրեթէ 6 առ 100.

Լօինն՝ 8 » —

Ամերիկեան ծխախոտք.

Վիրժինիոյ՝ գրեթէ 7 » —

Քենդիւքիոյ » 6 » —

Մառիլանտի » 2¹/₂ » —

Պիտի տեսնեմք ի մօտոյ թէ լոյրը ձեռնավարութիւնք եւ թէ տարրագիտական հակազդեցութիւնք, որք ի լոյս կը գան արուեստանոցաց մէջ, չ'ունի՞ն արդեօք ո եւ է վնասակար հետեւանքներ, ծխախոտի յօրինման համար աշխատող գործաւորաց առողջութեան վրայ:

ՁԵԻՔ ԵՒ ԶԱՆԱԶԱՆՈՒԹԻՒՆՔ ԾԽԱԽՈՏՈՅ .

1. Քթախոտն կամ փոշիացեալ.

2. Ծամելու ծխախոտն կամ քերք.

3. Գլանիկի կամ ծխախոտի համար — ծխելու ծխախոտ կամ (scafferlati):

4. Գլանները:

Քթախոտ պատրաստելու համար կը գործածեն վիրժինիոյ, Քենդիւքիոյ, Նօսի, Իլ-է-Վիլենի, Լօի, Լօդ-է-Կառօնայ գաւառաց եւ միւս բոլոր օտար երկրաց ծխախոտոց կոտորուք (dèchet)ներու խառնուրդ մը:

Ծխելու սովորական ծխախոտն, գարօնալ կամ սփափեղնաքի, կը պատրաստուի բնիկ ծխախոտոց տերեւներով, որք Քենդիւքիոյ, Մառիլանտի, Հունգարիոյ ծխախոտներով խառնուած են:

Իսկ ծխելու օտար ծխախոտն կը յօրինուի Մառիլանտի ,
Լաթաքիայի , եւ արեւելեան երկրաց ծխախոտներով . . . :

Ծխելու ծխախոտոց աւելի սովորական զանազանութիւնն
կը գտնուի խնդիւնայ ծխախոտոյն մէջ , որ կը պատրաստուի
միմիայն տեղական ծխախոտոց ստորին տեսակ տերեւներով ,
որոց կը խառնեն նաեւ օտար ծխախոտոց կոտորուքներն :

Հաւանաի ծխախոտն ունի խիստ մեծ եւ խիստ արդարա-
ցի համբաւ մը :

Հաւանաինն՝ արժանի է այդ համբաւն ունենալու , վասն
զի « ընդհանուր անօրէնութիւնն մէն մի 100 քիլօկր . համար
կը վճարէ հողագէործաց 90 կամ 100 ֆր . զոր Րէժին պիտի
վաճառէ անշուշտ եօթն կամ ութն հարիւր ֆրանքի , սակայն
Հաւանա կը դնէ զայն մինչեւ չորս կամ հինգ հազար ֆրան-
քի , ըսել է լաւագոյն տեսակն կ'ընտրէ ⁽¹⁾ :

Բայց պէտք է ապահով ըլլալ նորա ծաղման վրայ :

Հաւանայ բերուած ամէն տեսակ ծխախոտ հոն հնճուած
չէ միշտ : Կըսուի թէ « Եւրոպայ ծխախոտ կը զրկուի հոն՝
միւրտել տալու համար : Ինչպէս , Պուէմաի մէջ , գլաններու
անհամար գործարաններ կան : Պուէմաի ծխախոտը , Դերմա-
նիոյ կամ Հունգարիոյ ծխախոտոց տերեւներով կը յօրինուին ,
եւ կը զրկուին ի Գիւպա , ուր նոր տուփերու մէջ գրուելով
ետ կը դարձնեն : (Պառուալ)

Յառաջ քան 1857 , Հաւանայ ընդունուած ծխախո-
տոց բոլորն ալ օտար երկրաց վաճառքներով պատրաս-
տուած էր : Այս թուականէ ի վեր օտարական ծխախո-
տերն տերեւ են որք կը հասնին մեզ , որոց յօրինումն կը լի-
նի ֆրանսայի գործարանաց մէջ ⁽²⁾ : Ահա այս կերպիւ է որ
այժմեան վարչութիւնն՝ օտար երկրաց տերեւ ծխախոտերով կը
պատրաստէ զարդի զլաններ (londrés, trabucos, եւ այլն .) զորս
երբեմն նա կ'ընդունէր Հաւանայ՝ բոլորն ալ յօրինուած : Այս
յօրինումն կը պահանջէ — անշուշտ — սրահից ջերմութեան
ասոթձանին վերաբերեալ մասնաւոր գգուչութիւններ , ուր
կը կատարուին գործողութիւնք , տերեւոց խմորման աստի-

(1) Պառուալ. երկրագործութիւնը 1867 ի Յուլիանդէսին մէջ :

(2) Այս ուսումնասիրութեան հեղինակն Դաղդիացի լինելով , զանց կ'ընէ
յիշել ուրիշ երկիրներն ու գործարանները :

ճանին մէջ, եւ այլն, որպէս զի արտադրուին — կտրելի եղածին չափ — այն տաքութեան աստիճաններն օրոյց ներքեւ ծխախոտ կը պատրաստեն տաք երկրաց մէջ :

ՍՊԱՌՈՒՄՆ

Եւ ոչ մի սպառման առարկայ՝ այսչափ ընդհանուր եւ այսչափ արագ յառաջադէմ շարժում մը ներկայացուցած չէ մեր աչաց :

Պ. Պառուլ՝ 1855 ի ցուցահանդիսի մէջ ծխախոտոյ խնդրոյն տեղեկարբեր, հաշուած էր այն ատեն թէ համայն աշխարհ 1 երկկիւտն 500,000 ֆրանքի ծխախոտ կը սպառէր տարին :

1867 ին, պէտք եղաւ նմա գիտնալ թէ, վերջի մի քանի տարւոց մէջ, այս թիւը 2 երկկիւտն 200,000 ֆրանքի հասած էր :

Ըստ այլ մի վիճակագրութեան, ծխախոտոյ սպառումն համայն աշխարհի վրայ՝ տարին 275 միլիոն քիլոկրամի կը հասնէր :

Վաճառման հասոյթն էր 1200 միլիոն ֆրանք, որոյ 200 միլիոնն երկրագործութեան եւ 1 երկկիւտնն ալ կառավարութեանց կը վերաբերէին :

Յակորոս Ա. թագաւորի հրատարակած գրքին համեմատ կը տեսնուի թէ յԱնգլիա, Երեսուն տարիներու մէջ, ճխելու սովորութիւնն արտաքոյ կարգի արագութեամբ մը տարածուած էր, թէ կը վատնուէր՝ նորա համար՝ անհեղեղ դումարներ. եւ թէ՛ մի քանի անձեր կային, որք՝ տարին երեք՝ կամ չորս հարիւր Անգլիական ոսկիներ կը մխտէին այս « քանկազին ժանսահոսութեան » համար : Վեհափառ թագուհին կը պախարակէր այս սովորութիւնն իբր անախորժ՝ աչաց համար, գարշեցուցիչ՝ հոտոյն համար, վնասակար՝ ուղեղին համար, վտանգաւոր թոքաց համար՝ եւ ծխախոտոյ սեւ ու գարշահոտ ծուխը որ կը նմանցնէր այն սոսկալի ու դառնաբոյր հոտերուն որք կ'ենեն ստիւքս (Styx) է :

Այս բուռն յարձակմանց հակառակ, սպառումն օր աւելի աճելէ չէ դադարած յԱնգլիա :

Մատենագիր մը մօտերս կը հաշուէր թէ՛ աղէ վերջը,

ծխախոտն է որ մարդիկ կը սպառեն ամենէն աւելի, վասն զի չկայ — ո եւ է կլիմայի տակ — եւ ոչ մի ազդ, որ նորա սոսկալի ճիրաններէն բռնուած չլինի:

Տարեկան ամբողջ հասոյթն Անգղիոյ մէջ՝ 2,000,000 տա-
կառաջալի լինել կը կարծուի: Այս թիւը եւս առաւել
պիտի զարմացնէ զմեզ եթէ խորհիմք թէ Մեծն-Բրիտանիոյ
բնակչաց սպառած ցորենի ծանրութիւնն 4,550,000 տակա-
ռաջալը բնաւ չ'անցնիր, այնպէս որ այս թմբադեղով քիմքն
յագեցնելու համար, մշակուած ծխախոտն կը հնձէ, 10,000,000
Անգլիացիներու սննդեան պէտք եղած ցորենին չափ: Աս-
կէ ի վատ ծխախոտոյ գինն՝ չուկայի մէջ՝ ցորենի արժէքին
կրկնապատիկն է, որով Մեծն-Բրիտանիոյ սպառած բոլոր ցո-
րենին արժէքին կը համապատասխանէ. » (Պէյքսֆոլքս Մա-
կալին):

1869 ին «յԱնգլիա բերուած սպրանսոց տարեկան քանա-
կութիւնն 50,000,000 ոսկւոյ կը հաշուեն, գիցուք երկու ոսկի
անձնիւր բնակչի համար: Տարեկան սպառումն ի բաց առ-
եալ վիանայս, զերախայս եւ զմի տասներորդն արու բնակ-
չաց, որք չ'են ծխեր, կարելի է մարդ գլուխ 40 ոսկի
հաշուել⁽¹⁾: »

1856 ին Փարիզի սպառումն հաշուուած է 1,604,601 քի-
լոկրամ ծխախոտ, որով անձնիւր անհատ տարին 3 քիլոկրամ
820 կրամ ծխախոտ գործածած կը լինի:

Եթէ Անգլիոյ, Գաղղիոյ, Գերմանիոյ ծխախոտոյ սպա-
ռումն բազդատեմք, կը գտնեմք — անշուշտ — վերջին վի-
ճակագրական տեղեկութեանց համեմատ թէ՝ « Անգլիոյ մէջ
իւրաքանչիւր անհատ՝ միջին հաշուով $1\frac{2}{3}$ ոսկւոյ ծխախոտ
կը սպառէ տարին, Գաղղիոյ մէջ $1\frac{2}{3}$ ոսկւոյ, Գերմանիոյ մէջ
 $2\frac{2}{3}$ ոսկւոյ: »

Պրանսացի մը՝ կըսէ Պ. Շըվալիէ՝ կը սպառէ այնքան ծխա-
խոտ որքան Ռուսիացի մը, երկու անգամ աւելի որքան Ի-
տալացի մը, երեք անգամ նուազ որքան մէկ Գերմանացի
կամ մէկ Հոլանտացի եւ չորս անգամ նուազ որքան մէկ Պէլ-
ճիբացի:

Նօսի, Բա-տը-Քալէի, Ռօնի նահանգներուն մէջ, անձ-
նիւր բնակիչ 1 կամ 2 քիլոկրամ կը սպառէ:

(1) Հասարակաց սոսոյջութիւնը, Հանդէս Դիս. 4 նոյ. 1869:

Պ. Շըվալիէ հաշուած էր թէ, Գաղղիոյ մէջ՝ մարդ գլուխ՝ 511 կրամ ծխախոտ կը սպառուի տարին, սա՛ համեմատութեամբ. 198 կրամ քթախոտ եւ 515 կրամ ծխելու ծխախոտ: Կը հետեւի թէ՛ ծխելու սովորութիւնն 158 առ 100 էր, պէն պահուէն յորում կատարուած է այս վիճակագրութիւնն:

Ծխողաց միջեւ, ոմանք ծխախող, ոմանք գլան, ոմանք ալ գլանիկ կը ծխեն: Վիճակագրութիւն մը կը յուցնէ թէ՛ 15 ծխողաց 8ը կը ծխեն ծխախող, 5ը գլան եւ 2ը գլանիկ: (1)

1869 ին, Ֆրանսա 51,245,596 քիլոկրամ սղառած էր: Սպառում՝ որ արքունի դանձուն վարչութեան՝ 248 միլիոն ֆրանք հասոյթ բերած էր նոյն տարւոյ մէջ:

Ֆրանսայի մէջ ծխախոտոյ՝ իւր տարբեր ձեւերովն՝ սղառման մասին, նոր հաշիւներ կը տան մեզ հետեւեալ թիւերն:

« Կը գործածեն ի Ֆրանսա 18-19 միլիոն քիլոկրամ ծխելու ծխախոտ կամ (scaferlati), 3,500,000 քիլոկրամի գլաններ. (մէկ քիլոկրամէ 250 գլաններ կը յօրինուին), 7,500,000 քիլոկրամ քթախոտ, 650,000 քիլոկրամ ծամելու ծխախոտ, 450,000 քիլոկ. գլան (carotte) որ փարիզի մէջ խիստ քիչ ծանօթացած է, յորմէ ծխելու, ծամելու ծխախոտ եւ քթախոտ կը յօրինուի: Այս վերջինն կը գործածուի միմիայն ի Բրիտանիա: 1873 ին Ֆրանսայի գործարանաց արտադրումներով սաւացուած ամբողջ հասոյթն եղած է 294 միլիոն ֆրանք: Ֆրանսայի մէջ 16 գործարաններ կը հաշուեն. — պատերազմը երկու մեծ գործարանաց խափանման պատճառ եղաւ, որոց մին Մեծի եւ միւսն Սգրադպուրկի — գրեթէ 40,000 խանութներ: Փարիզի մէջ 1200 է աւելի ծխափաճառի խանութներ կան (2):

Վերջապէս, ուրիշ վիճակագրութիւն մը մեզ կը սովորեցնէ թէ՛ 1874 տարւոյ մէջ ծխած են ի Ֆրանսա 742,000,000 գլաններն եւ 468,000,000 գլանիկներ, յորմէ կը հետեւի թէ՛ իւրաքանչիւր բնակիչ՝ միջին հաշուով՝ ենթադրելով թէ՛ բոլորն ալ ծխախոտ կը գործածեն՝ ծխած պիտի ըլլայ իւր տարւոյն մէջ, գրեթէ 20 գլաններ ու 15 գլանիկներ:

(1) Այս համեմատութիւն, ստոյգ ի Գաղիա, սխալ է բնականաբար Թուրքիոյ համար:

(2) (La Nature) Հանդէս Գիտ. (44 յուլիս 1874):

Ի նկատի առնելով այս եւ նախորդ վիճակագրութեանց թիւերն, դիւրաւ կրնայ նշմարուիլ թէ՛ քիթախոտոյ ու ծամելու ծխախոտոյ սպառումն կոյսուն կը մնայ, կամ՝ ծխելու ծխախոտոյ սպառումն սոսկալի տարածութիւն մը կ'առնու:

ՕՏԱՐ ՅՕՐԻՆՍՄԱՐԲ ԾԽԱԽՈՏՈՅ ՆԵՐՔԵՐՈՒՄՆ

Ծխախոտոյ գործածման սկզբնաւորութենէն ի վեր, մշակութիւնն ու նոր բերքն՝ մեր երկրի մէջ՝ օտար մրցման դէմ կռուելով յաջողեցան դիմանալ:

17 նոյեմբեր 1659 ի յայտարարութիւն մը կը ծանուցանէր թէ՛ օտար երկիրներէ բերուած ծխախոտոյ իւրաքանչիւր լիտրի համար՝ երեսուն փողի տուրք մը սլիտի վճարուի:

Գաղղիա այսօր տարին երեսուն միլիոն քիլոկրամ տերեւ ծխախոտ կը գործէ՝ որոյ 14 միլիոն քիլոկրամն իւր իսկ բերքն է տակաւին:

Մնացածը օտար երկիրներէ կը բերուի:

Ֆրանսայի գործարանաց մէջ գործածուած ծխախոտք, ի մրցումն բնիկ ծխախոտոյ, կը բերուին Հունգարիայ, Հսկանտայ, Ասորեստանէ, Ալճերիայէ, Գիւպայէ, Վերձինիայէ, Մաւրիւսիայէ, Բոլոմպիայէ, Չինաստանէ, Ճապոն կղզիէն, Պրազիլիայէ, Եւայլն:

Օտար երկրաց մէջ յօրինուած ծխախոտք, միմիայն տէրութեան հաշւոյն համար, կրնան բերուիլ ի Ֆրանսայ: Այլ սակայն՝ 1848 ի եւ 1852 ի հրովարտակներով՝ փոքրիկ քանակութեան մը ներբերումն՝ թոյլ կը տրուի մասնաւորաց, գլխաւորութեամբ մէն մի քիլոկրամին՝ 24, իսկ ծխախոտին 10 ֆրանք տուրք առնելու պայմանաւ:

Ծխախոտոյ մաքսն առանց հատուցանելու կամ չըջագնաց վաճառականութիւնը արգիլելու համար, օրէնքը կը տրամադրէ՝ բռնուած ծխախոտոյ յարքունիս դրաւումն եւ 500-1000 ֆրանքի տուգանք մը:

Տեսնուած է թէ մեր գործարաններն — մանաւանդ Ռիւէյլի գործարանն ի փարիզ — կը գործեն այժմ իսկ օտար երկիրներէ բերուած ծխախոտոյ մեծաքանակ մաս մը:

Թարգմ. Ա. Լ. ՈՒ

ՏՕՔԹՕՈՒ ՌԻԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԳՐԻՐՔ

ԻԳ. Բովանդակութիւնն եւ վերջ Պատմութեան գիտոյ Հայ-
կական նշանագրաց. — Հայկական նշանագրաց ստեղծման
պատմութիւնն է որ կը գրեմք. բայց մինչեւ ցարդ առ մէն
մի ունիւթիս երկրայութեանց եւ խնդրոց դիպելով, ստէպ
ստէպ ընդհատել ստիպուեցանք զպատմութեան թեւն. մա-
նաւանդ յամուոյ յամիս հրատարակուելովն՝ չեմք տարակուսիր
որ բազմաց անիմանալի մնաց պատմութեան ուղիղ կարգն եւ
միահեռ ընթացքն. ուստի ի դարման այդմ հարկ կը համա-
րիմք աստանօր, որ այդ երկմտութեանց գրեթէ յաւարտն
հասած եմք, ի ծայրէն սկսելով՝ պատմել վերստին համառօ-
տիւ ամիտի զհարազատ պատմութիւնն, ինչպէս որ մեք հա-
կացած եմք, ի բաց թօթափելով զերկրայականն եւ զան-
հարազատս եւ զանընդունելիս, եւ վերջացունել:

Մեսրոփք երբ յաշխարհէ հրաժարելով միայնակեցական
վարուք ի Գողթն դաւառ ասանձնացաւ, եւ անդ քիչ ետքը
սկսաւ սուետարանական քարոզութիւններ ընել զաշխարհն ի
հեթանոսական պղծութեանց սրբելու համար, տեսաւ որ կա-
րեւոր էր զՍուրբ Գիրս ի հայ լեզու թարգմանել, որ ժողո-
վրդեան իմանալի ըլլայ. բայց այդ թարգմանութեան ձեռք
զարնելէն առաջ՝ պէտք էր այբուբեն մը պատրաստել՝ ընիկ
եւ յարմար հայերէն արտաբերութեանց: Ուստի ինքն իրեն
փորձ մը սկսաւ ընել, եւ բաւական աշխատութենէ վերջը
հնարեց բան մը, եւ տարաւ ի վաղարշապատ առ Մեծն Սա-
հակ կաթողիկոս որ անոր հաւանութիւնը առնու: Սահակ,
որ արդէն նոյն խորհրդով վառուած էր, սիրով ընկալաւ
գնեցիկացեալն, եւ խօսեցաւ իսկ զայնմանէ առ վռամշա-
պուհ, երբ ի Միջագետաց ետ կը դառնայր: Իսկ վռամշա-
պուհ ի՞նչ պէտք, ըսաւ, նոր նշանագրաց վրայ տաժանիլ,
մինչդեռ արդէն հին Հայկական այբուբեն մը կայ, ինչպէս
պատմեն իսկ Սբէլ քահանայ մը, եւ կը դառնուի Դանիէլ ա-
նունն եպիսկոպոսի մը քով ի Միջագետս: Ուստի անմիջապէս
զրկուեցաւ վահրիճ խաղունի առ Սբէլ, եւ այնոր հետ միա-
տեղ գնաց առ եպիսկոպոսն զայն նշանագրերը խնդրելու:
Դանիէլ սիրով յանձն առաւ տալ, բայց որովհետեւ այդ նշա-

նադրերը հին Հայ ձեռագիրներ էին, ուստի որպէս զի խնդրողաց դիւրութիւն ըլլայ, այդ մատեաններէն մի առ մի քաղեց իւրաքանչիւր տառերը եւ Յունական այբուբենին առջեւ տեղաւորեց զայնոնք, որ ձեւերուն հետ նաեւ իրենց ձայնական զօրութիւնները խմանալի ըլլայ, յանձնեց Վահրամայ: Եկան հասան ի Հայս նշանագրերը, եւ յանձնուեցան Մեսրոբայ, որ սկսանի անյապաղ ուսուցանել զայնոնք տղայոց: Ի սկզբան գործն յաջող կարծուեցաւ, բայց շատ չանցաւ, երեւան ելան այդ այբուբենին անկատարութիւնքն. ուստի սկսաւ Մեսրոպը չորս բանիբուն քահանայից աջակցութեամբ եւ Սահակայ խորհրդակցութեամբ զայնոնք կատարելագործելու աշխատիլ պահասները լեցունելով: Երկու տարուան մէջ գործն լրացած էր, բայց կը մնայր վերջին կատարելագործութիւն մի եւս տալ. այն էր կանոնաւոր ձեւ մը: Դանիէլեան նշանագրերն ձեռագիրներէ հանուած լինելով, այդ ձեռագիրներն ըստ բազմի գանուած՝ գեղեցկաձեւ չէին, որով եւ կը թուի տառերուն ձեւերը անհարթ եւ անոպայ կ'երեւէին, եւ չունէին յունական այբուբենին կանոնաւորութիւնը. Մեսրոպը որ վայելչաձեւութեան հետ՝ կ'ուզէր միանգամայն հաւատարիմ մնալ նախկին Հայկական ձեւերուն, խորհեցաւ որ թերեւս ընտրելագոյն ձեռագիրներ գտնելով՝ կարենայ այնոնցմէ հարազատութեան հետ նաեւ վայելչագոյն հին ձեւերը հանել: Նոյն ատենները ժամանակն հասած էր որ Մեսրոբայ առաջին աշակերտք իրենց առանին ուսման ընթացքն աւարտած՝ Յոյն եւ Ասորի լեզուաց վերջին կատարելութիւն մը տան՝ Եդեսիոյ քաղաքին համբաւեալ դպրոցներն երթալով, ուստի ինքն գլուխ կենալով նոցա, այդ աշակերտաց հետ միատեղ ճամբայ ելաւ գնալ ի Միջագետս: Զճանապարհայն Դանիէլ Եպիսկոպոսի ոյցելութիւն մը տուաւ (ի Մծբին^o), որ թերեւս զլւր ուզածն գտնէ առ նմա. բայց աւելի ինչ չգտաւ: Երբ հասաւ յԵդեսիա, զկնի զաշակերտսն տեղաւորելոյ ի դպրոցսն, եւ յԱմիդ քաղաքն յայցելութիւն տալու Ա. Կակիոս Եպիսկոպոսի, անտի գալով վերստին յԵդեսիա՝ դիմեց յԵդեսիոյ անուանի գրատունն: Պաշտոն՝ որ տեղւոյն գրապետն էր, չգտաւ ինչ որ Մեսրոպը կ'որոնէր, ուստի խորհուրդ տուաւ երթալ առ Եպիսկոսն ոմն,

որ իւր նախորդն եղած էր ի գրապետութեանն, եւ շատ մը ընտիր եւ գեղեցկագիր մատեաններ հետը վերուցած տարած էր գրատունէն. ուստի Մեսրոպը սկսաւ գնաւ պնտուել եւ լսեց ի Բարեւապայ եպիսկոպոսի քաղաքին թէ Եպիփան մեռած է եւ զիւր մատեանները թողած Հռովմոնոս աշակերտին, որ եւ նա այժմ ի Սամուսատ կը բնակի: Մեսրոպը շատ յոյս հունենալով որ զիւր խնդրածն դոնէ Եպիփանեան մատենից մէջ, որք անշուշտ Յունական եւ Սորի ձեռագիրներ լինելու էին քան թէ Հայկական, լաւ համարեցաւ՝ քանի որ մօտ էր, նախ անցնիլ ի փռնիկէ եւ անդ գտնուած գրատունները այցելել, յորս երեւելիներն էին Պաղեստինեան Կեսարիոյ եւ Երուսաղէմներ: Բայց նաեւ ի նոսա չգտաւ ուղածը. ուստի ետ դարձաւ եւ գնաց ի Սամուսատ առ Հռովմոնոս: Հռովմոնոսի եւս այցելութենէն անչա՛հ մնաց, միայն զայս կարեւորն տեղեկացաւ որ Հռովմոնոս քաջարուեստ գրչագրող էր, որ կրնար իրեն պիտանի լինիլ ընդ հուպ: Դարձաւ վերստին յեղեւփա, անցոյս յամենայնէ, եւ մնաց զործը ինքն իրեն վճարել եւ իւր երկու աջակից քահանայից, զորս ընդ իւր բերած էր անդ. ուստի աշխատեցաւ վերջնական ձեւերը որոշել, եւ վերջին անգամ մի եւս առ Սատուած գիւմելով՝ նորա լուսովն «նշանակեալ (այսինքն՝ «գծագրեալ»), անուանեալ (անուններ տալով) եւ կարգեալ («կարգի դնելով») յորինէր սիւղոբայիւք եւ կապօք (այս է «ձայնաւորներով») զիւր նշանագրերը, ինչպէս կ'ըսէ Կորնէն (էջ 10), եւ այսպէս կարգադրելէն վերջը՝ երկրորդ անգամ գնաց ի Սամուսատ առ Հռովմոնոս (1):

(1) Ըստ պատմելոյս՝ կրկնակի եղած է Մեսրոպայ երթն ի Սամուսատ. նախ՝ զԵպիփանեան մատեանսն քննելու, եւ երկրորդ անգամ՝ զՀռովմոնոս զինքն տեսնելու, եւ այս երկու ուղեւորութեանց միջանկեալ ժամանակը յեղեւփա անցուցած է, անդ իրեն գործոյն վերայ զվերջինն կատարելով. որով եւ կարծեցեալ Հրաչից տեղին ոչ թէ եղած կ'ըլլայ Սամուսատ (ինչպէս կարծած են մինչեւ ցարդ մեր պատմիչքն), այլ Եղեւփա: Պատմչաց այս վրիպակն յառաջ եկած է Ռորենացոյն պատմութեան ձեւէն, որ զկնի ասելոյ թէ Մեսրոպը Եպիփանու մատենից համար՝ «անցեալ ընդ փռ-

Անդ Մեսրովբ իւր « առձեռնպատրաստ » (իոր .) նշա-
նագրերը ճարտար արուեստաւորին առջին դնելով կոկել եւ
կանոնաւորել տուաւ , զոր իյորենացի « կերպածեւեր » կը կոչէ ,
ըստ յունական ախորժակաց եւ ըստ գրչական պայմանաց ,
եւ ըստ կորիւնոյ մանրամասն բացատրութեան՝ « Զամենայն
« ընտրութիւնս նշանագրաց՝ զնրբագոյնն , զկարճն եւ զեր-
« կայնն , զառանձինն եւ զկրկնաւորն միանգամայն յօրինել
« եւ յանկուցանել » (էջ 10) , — (Բ . Մասին կը թողուի՞ր բա-
ցատրել թէ ի՞նչ կը նշանակեն այդ բառերն) : Զայս կատարե-
լէն ետեւ յանձնեց Հռոփանոսի Մեսրովբ որ նոյն տառերուն
նիկէ՝ ի Սամոս դիմէ » առ Հռոփանոս , կը յարէ . « յայտ
եւս անյոյս մնացեալ յաղօթս ապաւինի , եւ տեսնէ » եւ
որ ի կարգին . եւ թէ յետոյ « յարուցեալ յաղօթիցն՝ ետեղծ
զնշանագիրս մեր հանդերձ Հռոփանոսի . » սրով այն-
պէս կ'երեւցունէ թէ այս ամէն դէպք անցած ըլլան ի Սա-
մուսատ , ակնարկութիւն մը չ'ընելով յեղեսիա դառնալուն
վրայ : Բայց թէ Մեսրովբ իւր վերջին (հրաշական) աղօթից
ժամանակ յեղեսիա կը գտնուէր եւ ոչ ի Սամուսատ , յայտ
է ի կորիւնոյ բանից , որ նոյն աղօթից վրայ խորհրդաբանե-
լէն ետեւ՝ կը յարէ թէ անկէ ելաւ ի Սամուսատ գնաց՝ այս-
պէս ասելով . « Հրաժարեալ յեպիսկոպոսացն սրբոյ (որք էին
Բաբելլանն եղեսիոյ եւ Ակակիոսն Ամդայ) , հանդերձ օգնա-
կանօք իւրովք իջանէր ի քաղաքն Սամուստացոյ » : (էջ 10)
Սակայն աստանօր Ռորենացոյ նման (թերեւս եւ նորա
զանցառութեան կամ շիտից պատճառ) նաեւ կորիւնոյ
ընագրին մէջ զանցառութիւն մը կը տեսնուի . զի զվերոյի-
շեալք ըսելէն իբր տասներկու տող առաջ՝ զկնի պատմելոյ
թէ Մեսրովբ զիւր աշակերտան յերկուս դպրոցս զետեղեց
յեղեսիա , կը յարէ . « Անոր ի Սամուսատական քաղաքն
գտնմարէր » (էջ 9) : — Հասուածիկ մը , որ իյորենացոյ յե-
ղեսիոյ « անցեալ ընդ Փիւնիկէ ի Սամոս դիմէ » խօսքին կը
համապատասխանէ , — բայց չյիշեր որ ի Սամուսատայ վերստին
դարձաւ յեղեսիա : Կորիւնոյ բանից մէջ տեսնուած այս
զանցառութիւնը , կամ թէ ըսեմ այդ հասուածիկին անկցոր-
դելի կղզիացեալ վիճակն՝ ենթադրութիւն մը ընել կուտայ
մեզ , ոչ անհաւանական , որ մեծկաէ պատառ մը ընկած է ի

գեղադրութիւնը ուսուցանէ իւր հետ բերած « մանկագոյն աշակերտաց », որոց դիւրաթեք մատունք դիւրաւ կրնային վարժիլ, եւ կրթէ զնոսա յարուեստ գրչութեան: Իսկ ինքն նոյն ատեն, կամ թերեւս առաջուրնէ իսկ մինչ տակաւին յեղեսիա էր, իւր երկու օգնականօքն, ուրիշ ամենակարելոր եւ վերջին գործ մի եւս կատարել տալու կը պատրաստուէր: Ի հայրենիս դառնալու ժամանակն կը մերձենայր, եւ պէտք էր տիպար օրինակ մը յօրինել ի ձեւ մատենի այդ նորածնունդ տառիւք որպէս զի զայն արքային եւ մեծի կաթողիկոսին ներկայացունէ, իբր ի ցոյց իւր աշխատութեանցը

բնագրէն, ուր պիտի պատմուած լինէին այն անցքերը եւ այն երթեւեկութիւնները՝ ի Միջագետս եւ ի Փիւնիկէ՝ զորս Խորենացի կ'աւանդէ զՄեսրոպայ՝ եւ այնոր բեկորներէն մնացած է այդ հատուածիկն, եւ այդ պատմութեանց վերջաբանն իսկ այս է՝ Կորիւնոյ այս խօսքն թէ՝ « եւ այնպէս բազում աշխատութեանց համբերեալ վասն իւրոյ ազգին բարեաց ինչ օճան դրանեւոյ » խօսք մը, որ առանց այդ պատմութեանց իմաստ մը չէր ունենար: Եթէ թուղթ մի կամ երկու ընկած համարիմք ի նախագիր բնագրէն, զիւր համապատասխանն կը գտնեմք արդարեւ Տղէջին առաջին տողոյն մէջ, ուր պիտի յիշուած լինէր թէ ի՞նչ պատճառաւ Մեսրոպէ Սբ. գրոց թարգմանութեան կը ցանկայր, եւ թէ ի՞նչպէս այդ ցանկութիւնն նշանագիրս ստեղծելու խորհուրդը կը յղանայր ի միտան, զորս գեղեցիկս կը լուսաբանեն Խորենացի եւ Փարսեցի: Ուստի Կորիւնոյ բնագրին մէջէն զոր ունիմք այժմ՝ ի ձեռին՝ հատուածոց անկմունք եւ խանգարմունք աներկայելի են. բայց ոչ ընդ բովանդակ գործըն, այլ ընդ մէջ Տղ եւ Վշդէրուն. քանզի եւ անդ յէջ 12 յանկարծ Մարաց քարոզութեան հատուած մը ներս նետուած է որ չլցորդիր ոչ ընդ նախորդ եւ ոչ ընդ հետեւորդ բանից, եւ ես կարող չեմ եղած հասու լինիլ թէ յոր տեղաց բերուած է. զայս կը դիտեմ որ Սգաթանգեղոսի ընդօրինակութեանց մէջ՝ այդ հատուածն ուրիշ հատուածոց նման հարազատ ընդօրինակութեամբ եղած չէ (էջ 595), եւ թէ Խորենացի այդ քարոզութեան պարագայն իսպառ կը լռէ ի պատմելն զՄեսրոպայ գործոց, եւ թէ ին-

եւ ի ճաշակ նորակազմ Հայկական այրուբենին: Կարի վայել-
լուչ մտածութիւն մը ունեցաւ աստ Մեսրոպը. զի որովհետեւ
այդ նշանագիրք Սուրբ գրոց թարգմանութեան խորհրդով
նախապէս ստեղծեալ էին, ուստի խորհեցաւ նոյն Սուրբ
գրովք զնախատիւարն ընծայել. եւ կրկին խորհրդաւորու-
թեամբ մը, զԱռակաց գիրք ընտրեց ի մասնաւորի, որով գոգ-
ցեա իմն. ինչպէս կը խորհրդածեն պատմիչք, ինքն Մեսրոպը
զնորա ըզուռն իրեն թարգման առնելով, առ իւր յայնժամու եւ
յապայս գալոց սիրասնունդ աշակերտաց, եւ առ ընդհանուր
իսկ իւր ազգն յորդոր կարգաւով բացագանչել կ'ուզէր թէ
Ահա եկն եհաս ժամանակ «ճանաչել զիմաստութիւն եւ
զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ»: (1)

Ճիճեան կը գովարանայ մեկնել թէ այդ տեղ յիշուած
«Մարաց կողմանքն» զոր կողմանն Հայոց իմանալու է
(Հնա. Հայ. Ա. էջ 20): Յիշեմք սակայն որ երբ Խորենա-
ցւոյն յարեարիլ բառին վերայ կը վիճէինք, զխտեցինք որ իւր
առաջեւ եղած Կորիւնոյ բնագիրն եւս այժմու խանգարումն
ունեցած կ'երեւի:

(1) Արդէն խորհրդածեցինք այլուր, թէ Սաղմոսաց գիրքն
կանխաւ թարգմանեալ գոլով, երկրորդ պաաշաճութիւն եւս
կայր Մեսրոբայ զԱռակաց գիրսն ընտրել այժմ ի թարգմա-
նութիւն, որ նորա յաջորդողն էր սրբոյ մատենին այն դա-
սու գրոց մէջ, որք Մարգարէքն կը կոչուէին: — Իսկ զար-
մանալի է աստանօր Խորենացւոյ ասելն. «Եւ իսկոյն ի թարգ-
մանութիւն ձեռնարկեալ սկսանելով յԱռակաց, բովանդակ
գլքսն եւ երկու «յայտնիսն եւ զնոր կտակս յեղու ի հայ
բան՝ նա եւ աշակերտք նորա Յոհան Եկեղեցացի եւ Յովսէփ
Պաղնացի «(գ. ծգ). յորմէ բանք այնպէս իմն կը հասկաց-
ուի իւր թէ Մեսրոբեանք անդէն ի Միջագետս սուրբ գրոց
աւթոյց թարգմանութեանն պարապեցան: Բայց անշուշտ
անտեղի է զայդ կարծել. նախ զի Մեսրոբայ եւ իւրոցն
զբաղմունք ի Միջագետս չէին ներեր այդմ, եւ ոչ միամեայ
ժամանակն. եւ երկրորդ՝ զի ինքն Խորենացի ի յաջորդ
գլխոջն յայտնի կը վկայէ, որ երբ Մեսրոպը յԱզուանից աշ-
խարհէն յետս դարձաւ, «գտանէ՝ կ'ըսէ, զմեծն Սահակ
Թարգմանութեան պարապեալ», — ուր քարգանաւորին

Զայս թարգմանութիւնն պատրաստեալ՝ Հռոմիանոսի առջեւ գրաւ՝ որ ծայր ի ծայր ընդօրինակէ իւր գերագոյն արուեստիւն. կատարեց Հռոմիանոս, եւ ահա եւ եւ ծնաւ Անդրանիկն Հայ գրչագրաց եւ Հայ մատենից այդ Մեսրոբեան կոյս առաւիք, որոց գեղեցկութեանն տեսող եւ սքանչացող ինքն կորիւն, եւ ապա նաեւ իորենացի գմայլմամբ իմն կը վկայեն թէ գրողին «հրաշալի էր արուեստն» :

Զայսոսիկ գամենայն Մեսրոբայ ի կազմ եւ ի պատրաստի ունեւէն ետեւ, հրաժարեցաւ հանդերձ ամենայն իւրովքն ի Սամոսատացոց եպիսկոպոսէն եւ ի քաղաքէն, եւ դարձաւ յեղեսիա, որ եւ անդ վերջին անգամ՝ իւր քրտանց զնախապտուղն, իբրեւ Աստուածատուր շնորհք չքնաղ գեղեցկութեամբն եւ կատարելութեամբ նաեւ, եպիսկոպոսացն՝ Բարեյայ եւ Ակակեայ՝ ցուցընէ : Աքանչացան Ասորիքն ընդ դարմանալին «վասն որոյ եւ բազում իսկ գովութիւնք յեպիսկոպոսացն սրբոց եւ յամենայն եկեղեցւոյն (տալ. եկեղեցեաց) բարձրանային ի փառս Աստուծոյ» կ'ըսէ կորիւն (էջ 10) . այսպէս յօտարաց նախ սկսանելով այն գովութիւնքն, զոր դաւրոց ի դարս պիտի կրկնէին առ մեծ վաստակաւորն շնորհապարտ հայրենիք : Ի նոցանէ նաեւ «աւետագիր», այսինքն ինդակցական թղթեր ընդունելով Մեսրոբ ուղղեալ առ Վռամ չապուհ եւ առ մեծն Սահակ կաթողիկոս, եւ «շնորհատուր պարգեւ» (կոր.) , այսինքն՝ ինչպէս սովորութիւն էր յայնժամ սրբաշան իրեր եւ կամ սրբոց նշխարներ, ընդ նոսին

զվուրբ գրոցն իմանալու է, ինչպէս բազում անգամ առ պատմիչս, իբր գերազանցագոյնն յարուեստին : Ուստի ոչ այլ ինչ իմանալու է այդ վերոյիշեալն իորենեան բանիւդ, բայց զի անդ ի Մեջգեսոս յԱռակաց սկիզբն կ'ըլլար թարգմանութեան, զոր յետոյ պիտի շարունակէին եւ ամբողջացունէին Սահակեանք, եւ կամ ինքն իսկ Սահակ, որում միայն կը վերագրէ փարպեցին զվուրբ գրոց թարգմանութիւնն : Ոչինչ տարբեր քան զայս կը հասկացունէ կորիւն, յորմէ առած է իորենացի, թէ «ի թարգմանութիւն դառնային հանդերձ արամբք երկուք՝ աշակերտօք իւրովք . . . եղեալ սկիզբն նախ յառակացն Սողոմոնի» (էջ 10) :

կ'ընդունէր նաեւ — ինչպէս ծանօթարանեցինք այլուր — եւ զնոր մականունն Մար-Սրովը, ի վկայութիւն իւրոց ատուածատէր վարուցն, որով յաջողած էր ի ձեռս բերել զիւր խնդրելին, եւ միանգամայն ի նշան սիրոյ բարեկամութեանն, զոր երկու եպիսկոպոսունքն ունեցեր էին ընդ Այրն սքանչելի՝ մինչ ի կեանս պահելու :

Այսպէս ուրեմն Մեսրովը զիւր եռամեայ աշխատութիւնն յաւարտ հասցունելով ի Միջագետս, ուր մնաց իբր տարի մի, ուր ուրեմն հանդերձ ամենայն իւր ուղեկցօքն ի ճանապարհ կ'ենէր դէպ ի հայրենիսն, որ անձկաւ կը սպասէր նմա : Արագ քան զուղեւորսն եհաս համբաւ դարձին, եւ ահա ինքն այս քայն վճռաւճապօհ իւր նախարարակոյտ ամբօխն, եւ Մեծն Սահակ կաթողիկոս իւր եպիսկոպոսացն դասուք, եւ խուռն բազմութիւն ժողովրդեան ի թագաւորական քաղաքէն Արտաշատու ի դուրս կ'ենէին ընդ առաջ երթալ մեծախառ եկաւորին մինչեւ յափուռն Երասխայ, (զի այսպէս իմանամ զիտակ գետնն կորիւնոյ) : Անդր եկել հասել էր եւ Մեսրովը, յաջմէ եւ յահեկէ իւր ունենալով զիւր երկոսին օգնականսն՝ զՅովհան Եկեղեցացի եւ զՅովսէփ Պաղնացի, եւ առ նոքօք շուրջ նորատի աշակերտաց վաւժուռն խումբ մը, եւ ինքն ի միջի նոցա՝ ոչ ալեգարդ, այլ ի վեր քան զալեգարդութիւն՝ լուսազարդ կերպարանօք, զհոգւոյն ներքին խնդութիւնն ի դիմացն դողցես ի դուրս ցայտեցունելով : Յառաջ կը մատչէր արագ, այլ վեհաւէտ քայլիւք, իբր արդարեւ նոր իմն Նախարարարէ (ինչպէս կը բացադանչէ կորիւն)՝ պարագլուխ իւրոց ազադայ հայրենի մարգարէիցն աստուածախօսից, փոխանակ տառնարանեռն տախտակացն՝ երկու ձեռօք վերամբարձ բռնելով մատեան մի ոսկեղիկ եւ ոսկեղիր, որ իւրոց հայրենեացն իմաստութեան տաճարին օրինադիրն պիտի լինէր իմանալի լեզուաւ, եւ երբեմն նաեւ վահան ընդդէմ մոգաց եւ մոգպետաց ժպիրհ յարձակմանցն դիմադրելու (Նզիշ. Գ.) : Վերջապէս ճակատ առ ճակատ զիրար դիմաւորող գիտութեան եւ ուսումնասիրութեան զուարթատեսիլ բանակաները առ իրեարս մերձեցան եւ ընդ իրեարս խառնեցան դրկախառն փարմամբ, խնդալից ձայնից դաշնակաւոր աղաղակ մը յօդս ի վեր բարձրացունելով, որ շատ օրեր տեւեց, կ'ըսէ ականատես պատմիչն :

Իսկ զայլոն որ զինի այսորիկ՝ թողլով պատմել յորդ եւ զեղուն գրչին Կորիւնոյ, մեք զմեր զայս Պատմական Մասն ճառիս նոյն պատմի բանիւքն կնքելով թէ « Յայնմ ժամանակէ երանելի եւ ցանկալի աշխարհս Հայոց անպայման ըսքանչելի լինէր », անցնիմք յերկրորդ Մասն ճառիս, որ Հնագրախօսականն պիտի լինել :

Իսկ այս Հայկական նշանագրաց դիւտն, ըստ հաւանական հաշուի Հ. Միքայէլ Չամչեանի, եղաւ յամի Տեառն 406 ⁽¹⁾

ՍՈՒՔԻԱՍ Վ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

ԱՂԶԿԱՆ ՄԸ ՕՐԱԳԻՐՆ

4 Նոյեմբեր

Այսօր փոքր ինչ անհանգիստ եմ : Հայրս առաւօտուն պատուիրեց որ չ'աշխատիմ : Միայն « Թղթատէ՛ մերթ այս գիրքն » ըսաւ, ձեռքս ապլով Տօքթօւ Յակոբեանի Հիւանդին թարեկանը : Ինչ օգտակար գիրք : Մարդոյս մարմինն ամեն բանէ աւելի ուսման առարկայ լինել պարտի . եւ մենք անփոյթ ենք այդ ուսման : Ոչ միայն թղթատեցի, այլ եւ ուշադրութեամբ կարդացի բաւական այդ — Բարեկամն : Մարդս գիրք մը այնքան աւելի ախորժով կ'ընթեռնու որքան հեղինակն համակրելի ըլլայ . արդ, Տօքթօւ Յակոբեանի համար հայրս կ'ըսէ թէ հազուագիւտ են այդ բժշկին նման ան-

(1) Պատմ. Հայ. Ա. էջ 495 եւ 762 — 765 : Սակայն գիտելի է որ այս թուականին հետ, զոր Կորիւնոյ եւ Խորենացւոյ ժամանակագրական հաշիւներէն միայն կը հանէ Չամչեան, չհամաձայնիր Բաբելասայ (կամ ըստ Ասորոց Բաբելասայ) Եղեսիոյ եպիսկոպոսին աթոռակալութեան տարիները, զորս Աստեմանի (Արեւ. Մատեան. Զ, էջ 197) առնելով Քրոնիկոն Եղեացւոց ըսուած Ասորի գրքէն՝ կը դնէ յաման 412 — 455. Խորհրդածութեան առած չէ զայս Չամչեան, բայց հաւանական կը թուի որ Ասորի ժամանակագրին հաշուին մէջ թուական վրիպակ մի ըլլայ :

ձինք. իր տուած դառնագոյն դեղերն ալ քաղցր կը թուին հիւանդին. եւ հիւանդ մը չը կայ, զոր դարմանէ եւ որոյ չըլլոյ բարեկամն — այն փափուկ սրտի եւ հզօր մտքի տէր մարդասէր բժիշկն:

5 նոյն

Այժմ ստացայ ծրարդ. որքան թեթեւ է, հակիրճ նամակ մ'է. ո՛ր օրագիր չ'ես գրեր. անսխիթար ես. Հնդկիկ հեռացեր է տունէն, թողէն, թերեւս քաղաքէն: Ինչ կրնամ ըսել, քոյր իմ: Կը յիշես Նօյն-Տամ-սը-Բարիի բառն. — Անանկի. Ճակատագիր: Ոչինչ այնքան կրնայ թերեւս մխիթարել զմարդ որքան ճակատագրականութիւնն...

6 նոյն

Փու տրտմութիւնդ իմ ալ է տրտմութիւնս, Նուրանիա: Սրն ի բուն քու վրադ կը խորհիմ, գիշերն ալ քու վրադ կ'երազեմ: Մայրս մաադիր էր ձեզ այցելութեան գալ. պէտք է որ ընդ փոյթ տեսնեմ զքեզ: Մինչեւ որ գամ, քեզ դեզ մ'ըսեմ զոր կ'երդմնցունեմ որ ընես. ես երբ տրտմութիւն մը փարատել ուզեմ, Հոմերոս կամ Վիրգիլիոս կամ Տակիտոս կը կարդամ հայերէն՝ բնագրին հետ բաղդատելով. եւ երբ կը տեսնեմ որ մեր «մեծաքանչ» լեզուն չը նսեմանար այն ճոխագոյն լեզուաց քով, կը հրճուիմ, կը հպարտանամ, եւ ամէն բան կը մոռնամ: Այս դեղն ընես պիտի: Կը յղեմ քեզ իսկոյն այս օրագիրս, ընդ հուսլ դքեզ տեսնելու յուսով:

12 նոյն

Եկայ, բայց խելքս հող է: Մտերմուհւոյդ ներկայութիւնն ամօքեց սրտիդ վիշտն: Արդեօք լինչ է հողւոյդ վիճակն՝ հեռանալէս ի վեր: Յիշէ եւ պաշտէ զԱստուած ամենէն վեր, ապա յիշէ քոյրդ. եւ քեզ թախիծք չը սլիտի համարձակին մօտենալ:

13 նոյն

Այսօր սկսայ կարդալ գիրք մը՝ որ մեր սեռին համար է գրուած. Ուղեցոյց կանանց եւ օրիորդաց ի կեանս առօրին եւ ընկերական: Տեսա՞ր արդեօք զայն. Գերմաներէնէ թարգմանուած է ձեռամբ Նազիկեան էֆէնտիի, ոյր բարոյական ու մտաւորական բարեմասնութիւնք զմայլեցուցած են հո-

րեղբայրս : Այդ երիտասարդն բարեկրթութիւնն իսկ է ,
կըսէ : Հեղինակը կամ թարգմանիչը պէտք է կերպիւ իւր
անձնաւորեն այն գործ զոր կը հրատարակեն . գրեանց ազ-
դեցութիւնն յայնժամ խորին կ'ըլլայ :

14 նոյն

Աչքերս բերկրութեան արտասուօք լցուեցան , երբ երեկո-
յին իսառն լուրերուն մէջ կարդացի թէ Սեւ ծովուն մէջ Կո-
պերնիկ շոգենաւն ի վտանգի գտնուելով , Արմենիա շոգենաւն
անոր օգնութեան հասեր եւ ազատեր է զայն : Եւ երբ կը
մտածեմ թէ կան Հայ աղջկունք , որք անտարբերութեամբ
կարդացին զայս :

21 նոյն

Հօրաքոյրս մեզի է քանի օրէ ի վեր . քովէն Հեմբաժնուիր ,
եւ ժամանակ Հեմ գտներ օրագիրս գրելու : Դուռն ալ բնաւ
Հեմ գրեր , Նուրանիւ : Մտատանջութեան մէջ եմ քո մասին :
Այս գիշեր երազիս մէջ՝ Հնդկաստան էինք միասին , եւ դուռն
աղեկիղիկ ծայրիւ կը կրկնէիր Մեռելոց նուագն . « Փութա՛ ,
սիրելի թռչունդ Կովինտայի . եկ հզօր մագլացդ մէջ ամիս-
փել Նարայանայի մաքուր հողին , եւ զայն յանանց բնակարանն
հեշտութեանց առաջնորդէ՛ : Փութա՛ , Կովինտայի թռչունդ
սիրեցեալ : » Լալով արթնցայ : Ա՛հ , գրէ ինձ , քոյր իմ : Եւ
պատուէ կամ այրէ՛ Հնդկին թարգմանութիւններն ու գրու-
թիւններն , ոյց ընթերցումն աղիտաբեր է սրտիդ . . . :

28 նոյն

Գիրդ ստացայ : Կարդալով որ առողջ ես , յանհունս բերկը-
րեցայ : Կ'ըսես թէ երէկ աւարտած ես Պէրպէրեանի Մարդիկ
եւ իրին : Երջանիկ ես : Բայց ինչպէ՞ս այդքան շուտ ձեռքդ
անցաւ այդ գիրքն , ոյր հրատարակման անհամբեր կը սպասէի :
Կը գովես մանաւանդ բանաստեղծին տաղն իւր անդրանիկ
վազմեռիկ դատրիկին վրայ , որ « արտասուաց չողուն կայ-
լակ մ'է » կ'ըսես « մարդոց եւ իրաց վրայ : »

29 նոյն

Ի՛նչ լաւ մայր մ'եղաւ Տիկին Մարիամ : Ամէն մարդ կը
հիանայ իւր որդւոյն վրայ , որ եօթնամեայ հասակին մէջ
արդէն տիպար մ'է քաղաքավարութեան : Մօրն աչքին մէջ

ամեն բան կը կարգայ : Մայրն ակնարկներով՝ այսպէս՝ կը դաստիարակէ մանուկն : Եւ Ֆէնըլոն կամ Տիկին տը Մէնդընօն կարգացած չ'է Տիկին Մարիամ : Ինչ որ ուսած է մօրմէն գործնականապէս, զայն իւր դաւելին համար կը գործադրէ : Իւր մայրն, ահա կին մը, որ ոչ միայն աղջիկ մը, այլ աղջկանց դաստիարակութեան յատուկ հաստատութիւն մը վարելու կոչում ունի : — Տիկին Մէզպուրեանի համար ալ կըսեն թէ Մէզպուրեան սանուհեաց դաստիարակութեան վրայ հսկելու ձեռնհասութիւն կամ կոչում ունեցող կին մ'է : Յիշեալ սանուհեաց մէջէն քանի մը բարեկամուհիներ ունիմ. արդարեւ բարեկիրթ օրիորդներ են : Դուռն ալ կը ձանձնաս . իմ կարծիքէս չեմ : Բայց «Հեղինէն . . .» պիտի ըսես . այո՛, տարօրինակ աղջիկ մ'է նա, զի չենք կրնար ըսել թէ անկիրթ է : Երէկ մեզ այցելութեան եկաւ մօրն հետ . սենեակս ելանք, ու գրքեր կը թղթատէինք . Լամառդինի Դաշնակաց մէջէն պատռեց Առ օրհորդ արնաց հնգեաստուհից մեղեդին, եւ դըրաւ գրպանն, ըսելով այլալանօք . «Այս գիշեր ես այս մեղեդին գոց պիտի ընեմ :» Յետոյ, երբ սանդուղէն վար կ'իջնէինք, գոց սկսաւ ըսել մեղեդին սա տունն .

Բասս զոր ցանկէ մարդ՝

Բողբոջ, ճի, չը տայ .

Յայլմէ սիրիս արդ,

Յիւրն ի ծոց ընթայ . . . :

Եւ աչքերն արտասուօք լցուեցան : Այս անգամ աւելի քան երբեք տարօրինակ գտայ Հեղինէն, — եւ խորհրդաւոր : Ինչ ունի . սրտի հակամխտութիւն մը . եւ ծնողաց կողմէն ստիպում մ'այլում հետ միանալու . եւ իր ընտրելւոյն կողմէ կ'երգէ Լամառդինի մեղեդին . . . :

2 Դեկտեմբեր

Շարաթ գիշեր Բարթուղիմէոս աղային էինք : Անուան տօնախմբութիւնն էր : Շատ աղէկ զուարճացանք . եւ միթէ Բարթուղիմէոս աղան կը թողնու որ ձանձրանան իր հիւրերն : Անակնկալ հաճոյք մ'ինձ հայթայթեց նորէն այն ծերունին, որ այժմու երիտասարդներէն հազարներ կ'արժէ : «Ահաւսիկ տեսրակ մը» ըսաւ «զոր գեռ ոչ ոք տեսած է . Տալա-

րանէն այսօր կ'եղնէ. եւ հեղինակն ամենէն առաջ ինձ նուիրեց անկէ. ես ալ ամենէն առաջ քեզի կուտամ, աղջիկս:» Եօթն երեսէ բաղկացեալ տետրակ մ'էր, որ կը պարունակէր Սիւլլի Բոիւտօմէն ու Վիգթոռ Իւկօյէն երեք տաղեր, դէմ առ դէմ դրուած՝ բնագիր եւ թարգմանութիւն. թարգմանիչն է Կարապետ Էֆ. Գարաբաշ: Այս անուան ի տես սարսուռ մը զգացի: «Քեաթիպեանին մոերիմն է. A quoi bon!» գոչեցի. «Նոյն ինքն է»: պատասխանեց Բարթուղիմէոս աղան:» «Այլ, աղջիկս,» յարեց «ինչո՞ւ մտաքդ պահած ես այդ բառերն. ես քու շրթունքներէդ կը սիրեմ լսել յուսոյ եւ սիրոյ զուարթ խօսքեր. քու խօսքերդ յաճախ ժողովողին շրթանցն արժանի են: Կարդա՛ այս իոքրիկ Տաղարանն, իբրեւ սիրօղ բանաստեղծութեան, իբրեւ սիրօղ հայերէնի. տես ինչ գեղեցիկ թարգմանութիւն է. 'մանաւանդ մին՝ զոգցես բնագրէն ալ աւելի գեղեցիկ է:» — Սիւլլի Բոիւտօմէն ինձ անծանօթ էր, Նուրանիս, դոյն գիտուն բանաստեղծին քանի մ'իմաստատասիրական հնչեակներն ինձ կարդալէդ յառաջ. Քեզ ալ Հնդկին էր իոխ տուած Սիւլլի Բոիւտօմէն...: Այլ ինչ անխոհեմութիւն կամ ինչ անխորհրդապահութիւն է Հնդկին խօսքն ընել քեզ, երբ դու ըսութիւն կը պահես այն խորհրդաւոր էակին վրայ, որ սուղ ժամանակի մէջ բիւր անծանօթ հաճոյքներ քեզ վայելել տուաւ մտաց ու սրտի: — Կարապետ Գարաբաշի տետրն օրագրոյս հետ պիտ'ընդունիս. կարծիքդ ինձ գրէ՛ թարգմանութեան վրայ:

Պիտի մոռնայի ըսել թէ Եւան ալ գտայ չաբաթ գիշերուան երեկոյթին մէջ: Միշտ կը կարդայ, միշտ կ'ուսումնասիրէ, միշտ լաւ կը դատէ այդ ամենասիրուն աղջիկն, — որ այնքան ալ ճարտար է...: Այս տարի հրատարակուիլ սկսած Revue Contemporaineին բաժանորդ գրուեր է. եւ մեծ գովեստով կը խօսի սոյն հրատարակութեան վրայ, որ՝ իւր խօսքով՝ կոչուած է գերազանցել բոլոր գաղղիական Հանդէսներն: Նոյեմբեր ամսաթուոյն մէջ այդ Հանդիսին՝ ուր նոր գրականութեանց հրաշակերտք ալ կը թարգմանուին՝ Եւան կարդացած է Նիգօլա Կօկօլի Մայիսի մեկ գիշերն: Այս բառերուն ի լուր՝ սիրտս թունտ ելաւ. Ալֆրէտ տը Միւսէն յիշեցի, յիշեցի Մայիսի գիշերն...: Ա՛հ, որքան բարի կամ

որքան չար ես, Նուրանիա՛. գրեցի քեզ թէ Revue des deux mondesի մէջ Մաշխի գեշերէն կարդացի հաւաքումնի նմանութիւնն, եւ դու չուղղեցիր զիս. այդ աննման նմանութիւնն առ Լամարքին քորոյն մէջէն է եղեր, որ Միւսէի հրաշակերտն է՝ կ'ըսեն: — Վերադառնալով Ժամանակակից Հանդեսին, մայրս այդ հրատարակութեան բաժանորդ է. բայց ծայրն անգամ ցոյց չը տար ինձ: Քան զիս բարեբաւտիկ չեմ, Նուրանիա՛, որ կրնաս կարդալ ուզած գիրքդ:

3 նոյն

Այսօր սուրբ Մինասայ տօն է: Մտքէս անցաւ Մինաս Չերազին ուրախակցութեան նամակ մը գրել. թերեւս գոհ ըլլար, որքան ալ անծանօթ ըլլայ անունն: Չը համարձակեցայ, կանայք որքան առանձնաշնորհներէ զուրկ են: — Այս առթիւ մտածեցի թէ, ազգին երախտաւորք ալ զուրկ են այնքան առանձնաշնորհներէ: զորս մեծատունք կը վայելեն: Այսպէս, օրինակի համար, հանգուցեալ Ներսէս Պատրիարքն ամեն տարի ամեն հարուստի կ'այցելէր անուան տօնախմբութեանց առթիւ. իսկ եւ ի՛նչ տարի մ'այցելութիւն տուած է՝ զոր օրինակ՝ Մինաս Չերազին, որ՝ Ներսէս վարժապետեանի կարեւոր օժանդակաց մին ըլլալէ զատ՝ արդիւնաւոր գրագէտ ու վարժապետ մ'է: — Գործերն, աւանդ, հեռի են դեռ խօսքերուն հանապաղ համապատասխանելէ:

4 նոյն

Լոյսի մէջ մեծ ախորժանօք կարդացի Մարգարեան գրավածաւին մէկ գաւառական յօդուածն՝ Մշեցոյ մը խոսքովանակն: Ուրիշ նոյն տեսակ յօդուած մ'ալ անկէ յառաջ երեւցած էր: Ահաւասիկ բուն ժողովրդական գրութիւններ. եւ ինչ սիրուն, մանաւանդ վերջինն: Նոր յօդուածագիր մը ալ կայ Լոյսի մէջ, որ թշուառներուն A. B. C. (Abaisse) ընկերութեան նման՝ Ա. Բ. Գ. ստորագրութեամբ կը գրէ ժողովրդական յօդուածներ: Մանաւանդ իր Այնեալիս որքան հաճոյքով կը կարդացուին. միանգամայն նուրբ ու փափուկ ակնարկներ, զիտողութիւններ, յանդիմանութիւններ՝ Ա. Բ. Գ. կ'ուղղէ առ որս անկէ՝ գիտական նիւթոց ու նոր գիւտերու վրայ խօսած ատեն: Արեւելի Յովսէփ Եուսուֆեանին լուրթենէն կը մխիթարուին ընթերցողք՝ Լոյսի Այնեալիս:

այլներուն ընթերցմամբ : — Պողաճեանի շնորհիւ՝ Լոյս օր մը պիտի կրնայ մրցիլ ըստ ամենայնի մեծ օրաթերթին հետ : Երկու Բիւզանդ երբեմն առ երի, դէմ առ դէմ պիտի գըտնուին :

10 նոյն

Հօրաքոյրս մեզի է քանի օրէ : Անցեալ օր՝ Խորէն Սրբազանն ալ այցելութեան եկաւ մեզ : Շարժումի մէջ առ Նորին Գերապատուութիւն ուղղուած թուղթին ալ վրայ խօսուեցաւ, ուրիշ բաներու հետ . Պէշիկթաշի Սրբեպիսկոպոսն ալ խորժած չէ սոյն գրութենէն, եւ խտրել քննադատեց Գրասէր Ատոմն : Հայրս լուծութիւն պահեց . հօրաքոյրս Հայաստանայց եկեղեցւոյ ազատութեան վրայ խօսեցաւ, եւ անմահն փափկութեամբ մը քննադատեց կրօնական ժողովոյ Ատենապետն . իսկ մայրս որ միշտ ջերմ կերպով կը պաշտպանէ Շարժումն, «Անհամբեր կը սպասէինք, Սրբազան» ըսաւ «որ հրապարակաւ պատասխանէիք Ինստասախրախան Շարժումի թղթոյն . Եւրոպայի մէջ, ինչպէս գիտէք, հրապարակագիր մը որ բարձրաստիճան եկեղեցականի մը հետ հրապարակաւ կը խօսի՝ հրապարակային պատասխան կ'ընդունի, եւ դուք, որ կոչուեցաք Հայոց Ոսկեբերանն, ինչեր կարող չէիք խօսիլ այնպիսի նիւթոյ մը վրայ՝ որ միշտ կը ներշնչէ, մանաւանդ Ձեր Սրբազնութեան նման քերթօղ մատենագիր մը :» Խորէն Սրբազան զինաթափ եղաւ :

11 նոյն

Հին հայերէնի Հանդէսին ծանուցումն ինչո՞ւ հին Հայերէնով չէ, քոյր իմ : Անոնք, որք հին հայերէնով կը յորդորուն բաժանորդ գրուիլ հին հայերէնի Հանդիսին, անշուշտ հին հայերէն կը հասկնան : Գարաջաշեանի Տրանսքսնութենէն դուրս է այս տրամաբանութիւնն . Արդեօք Հուադիւնի մէջ կայ :

12 նոյն

Հայրս երէկ իրիկուն բերաւ Դուբեան Եղիշէ՝ Վարդապետին Հայ Մասնագրութեան պատմութիւնն : Այսպիսի դասական գործոյ մը պէտքն զգալի էր : Եւ իւր փոքրութեան մէջ կարեւոր է այս գործն, որ երկու գլխաւոր առաւելութեամբ կը տարբերի Հայր Գարեգինի ստուար գրքէն . նախ այնու

զի, Եղիշ վարդապետն աւելի համակուած է քննական ոգ-
ւով. Երկրորդ զի, տասնեւիններորդ դարու մատենադրու-
թեան՝ համեմատաբար մեծագոյն տեղի մը կը չնորհէ: Զար-
գացեալք անշուշտ պիտի թղթատեն նորէն Հայ դպրութեանց
պատմութիւնն: — Եղիշ վարդապետ՝ Պ. Զերազի ընտրոյա-
կան լեզուին վրայ խօսելով ըսած է թէ «Գիշ Ժամանակի մը
համար միայն հետեւողներ ունեցաւ»: Լսած եմ թէ Մինաս
Զերազ կը հաւատայ եղեր որ, եթէ այն Ժամանակ թերթ մը
ունենար ձեռքն, ընտրողական աշխարհաբարի հետեւօղաց
թիւն օրըստ օրէ պիտ' աւելնար: Արդարեւ հետաքրքրական
է այս. եթէ Գրական Փորձերու հրատարակման հետեւեալ
օրն հիմնուէր Ընտրողական աշխարհաբարի քերթ մը, պիտի
տարածուէր այդ լեզուն՝ այնպէս որ այսօր հանրութեան լե-
զուն ըլլար այն: Սակայն, եթէ Գրական Փորձերու հեղի-
նակն իւր հանձարին եւ իւր հրոյն չնորհիւ՝ երկտասարդու-
թեան մէջ ի նպաստ իւր լեզուին կրցաւ մեծ յուզում մը յա-
ռաջ բերել, միւս կողմէն ալ իրեն դէմ երեք մեծ հեղինա-
կութիւններ ունէր. Նախ նոյն իսկ ժողովուրդն, որ — օ-
րինակի համար — երբէք հոլոված չէր եւ երբեք չը պիտի
մարդի, Ատուածի, եւն. Երկրորդ, հին դպրոցին գրագէտ-
ներն, ոյց ուննք թերթ, ուննք վարժարան ունէին իրենց
ձեռքն, ինչպէս Գարագաշեան, Իւթիւճեան, Մամուրեան,
Պէրպէրեան, եւ այլք. Երրորդ, Մինաս Զերազ իրեն դէմ ունէր
Օտեան էֆէնտին, որ ընտրողական աշխարհաբարի բոլորովին
աննման եւ ամեն աշխարհաբարի ալ աննման իւր լեզուով
մոգած էր նոյն իսկ Զերազն եւ պիտի մոգէր ապագայ սե-
րունդներն: — Հիմայ, թերեւս Տեարք Գարագաշեան ու
Գուրգէն ալ որպէս կ'ըսուի՝ թաքուն նպատակ ունենան ի-
րենց հին Հայերէնի Հանդէսով վերակենդանացնել հին հա-
յերէնն. հոս խորովին անկարելիութիւն կայ. Զերազ՝ բա-
րեփոխելով իւր ընտրողական աշխարհաբարն՝ յաջողէր թե-
րեւս. սակայն պատմութեան մէջ չը կայ նախընթաց հին լե-
զուի մը վերակենդանացման: Մաքս Միւլլէրի հարցուեցաւ
այս նկատմամբ. մեծ իմաստասէր լեզուաբանն ի՞նչ պատաս-
խան տուաւ, ըսաւ թէ Հայ ազգին Ոսկեդէպ դպրութեան ճա-
շակ մը պէտք է. Ո՛չ. «Հայ ազգին» ըսաւ «Ճանդէ մը պէտք

է:» Չը գիտեմ, հին հայերէնով այս խօսքն ինչպէս կը թարգմանուի. այլ արդի հայերէնով աւատիկ ինչպէս կը թարգմանուի. «Պէտք է Հայք մատենադրութեան բարձրացնեն ժողովրդական լեզուն: Գարագաշեան ամենէն աւելի կոչուած չէր միթէ հասկնալու Մաքս Միւլլէրն:»

15 նոյն

Արեւելի մէջ երէկ իրիկուն Օրուան կեանքը կարդացի: Հրազդանի համար կ'ըսեն թէ ապրող մ'է, դիտող մ'է. հետեւաբար եւ հանգամանք ունի գրելու կեանքի վրայ, օրուան կեանքին վրայ «կենաց այն պատկերահան»: Սակայն ազգային կեանքին բոլոր եւեւոյթներն ալ չը նկարագրեր: Այնուհետեւ, Հրազդան այնքան գիտէ փափկանալ, այնքան բարձրանալ, որ երբ անպատկառ գրութիւն մը տեսնես՝ օրպէս երէկուան Օրուան կեանքը՝ հաւատարմ չը գար թէ նոյն անձն է, նոյն գրիչն է միշտ Հրազդանն:

Մեծ անձնաւորութիւն մը, ազգովին ընտրեալ կաթողիկոս մը ծաղրածանակ ընել այնպէս: Եթէ Լոյսի կամ Հայրենիքի մէջ երեւցած ըլլար այդ յօդուածն, ազգարարութիւն պիտի յղուէր — գէթ պատրիարքարանէն: Ընդէր այս աշտուծիւնն... — Եւ սակայն այդ Օրուան կեանքն հակադրածութիւն մ'է թերեւս Շահնուրին, որ չարաչար կերպիւ վարուեցաւ Սրբազան Հայրիկի հետ:

16 նոյն

Փառք քեզ, Աստուած. Ձեան երես տեսանք: Սուրբ Յակոբ քորվէց մօռուքն: Ի՛նչ սպիտակութիւն. Ի՛նչ անսարան. Յանգդայս ծնրադրած եմ, Նուրանիա՛. կը փառարանեմ զԱստուած իւր սքանչելեացն համար, եւ կարօտեւոյց համար կը հայցեմ իր գթութիւնն:

ՄԵԼԱՆԻԱ

ՃԱՆԱՊԱՐՉՈՐԴԱԿԱՆ ՏՊԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆՔ

Պաղտատչեան տպարանն՝ անպաշտօն ճեմարան. — Թովմաս Թերզեան՝ հրէշտակ զուարթութեան. — Բաժանում, Ֆենէր-պահէ, Գեաթիպեան. — Եղեքտրական շոգենաւ. — Միտիլի կղզին. — Ձմիւռնա. Մելքիսեդէի Սրբազան, Սպարբալեանց Հիւանդանոցն. — Մանիսա. — Գուլա:

Գուլա, ԺԹ ՏՐԷ ՏՅՆԶ

... Եղբայրակիցդ իմ,

Աւատիկ եմ ի Գուլա. այն երկիրն զոր երբեք չէի լսած, եւ այն երկինն զոր երբեք չէի տեսած. լսեցի եւ հասի, տեսայ եւ հիացայ...:

Կարծեմ կը ցանկաք քիչ շատ տեղեկութիւն ստանալու ճամբորդութեանս մասին, որ բաւական հետաքրքրելի է:

Հոկտեմբերի 23ին, չորեքշաբթի օրն էր, յատկապէս գիմաց անցնելով գրասենեակդ եկայ՝ ըստ խոստման՝ վերջին անգամ մ'ալ վայելելու ձեր քաղցր խօսքերն, ձեր երթաւ քարեալն. ո՛հ, դժբաղդաբար ի զո՛ւր սպասեցի ժամերով Պաղատայեան տալարանն, այն վայրն որ ժամատեղի է եղած գիտնոց ու գրագիտաց. վերադարձայ կոր ի գլուխ, որպէս վերադարձած էի հիւանդութեանդ միջոցին...: Տրտում ու ախուր Պահէէ-Պափուէն անցած ժամանակս՝ հանդիպեցայ Թէրզեան Թովմաս էֆէնաիի, եւ ահա յայնժամ տրտմութիւնս ուրախութեան փոխեցաւ. նա ասաց ձեր ըսելիքն, սղջերթ ու յաջողութիւն մաղթեց ի սրտէ, որպէս մաղթեցին Արփիարեան եղբարք ալ նոյն օրն:

Հինգշաբթի առաւօտուն, երեք ընկեր ուղեւորեցանք դէպ յԱւրարոյս (Aurora) շոգենաւն. — բայց քիչ մնաց որ երկիւղէն զմակոյկն պիտի տապալէր մայրս: —

Շոգենաւու մէջ երեւեցաւ Աղեքսանդրիոյ նորընտիր հիւպատոս Մէհմետ խանն իւր Եւրոպացի տիկնոջ եւ որդւոյն հետ: Հիւսէյին խանին (որդւոյն) հետ խօսեցայ. համեստ բնութիւն մ'ունի. լաւ ֆռանսերէն եւ Անգղիարէն գիտէ, բայց այս վերջինն իւր մայրենի լեզուն լինելուն պատճառաւ առաջնէն լաւ կը հնչէ:

Արշալոյսն, փոխանակ ժամը 11ին մեկնելու, գիշերուան ճիւղը 2¹/₂ին ելաւ. ա՛հ, գիշեր էր ու երկնից տիկինն ալ երեսը ծածկեր՝ սիրելի Պոլիսէն բաժնուած պահուս...: « Ո՛վ գիշեր յոգնատըխուր, յաւիտենից մըթոյն հանգէտ... » (Հայկ). արդեօք վերստին տեսնելու բարեբախտութիւնն պիտ'ունենամ, — ո՛ գիտէ:

« Արդ ուրեմն ողջ երթ՝ յոյս, եւ ընդ յուսոյն ողջ երթ՝ երկիւղ, Ողջ եւ դու երթ՝ խիղճ մըտաց, կորեաւ վասն իմ բարին բընաւ: » (Դրախտ կորուսեալ): Վերջապէս հեռացանք Պոլէն եւ անցանք Ֆէնէր-Պահէէսիէն. հէգ Քեաթիպեան... « Դո՛ւ էիր Եպիկուրեան. » (Ռ. Յ. Պերպերեան):

Այս պահուս մեր շոգենաւն սկսաւ իւր բոլոր ճիգն թափել ժամ առաջ իւր տեղն հասնելու համար. ասոր վրայ ըն-

կերացս ըսի՝ թէ կարելի՛ է աւելի արագ շարժել շոգենաւն ելեկտրական զօրութեամբ՝ առանց հուր ու ջուր գործածելու, եւ այսպիսիւ կաթսայի սպայթման երկիւղն ալ չենք ունենար (¹)։

Այն ինչ առաւօտուն նախաճաշի նստանք, արեգակն քրքմազգեստ իւր ոսկեթել մազերն արձակելով գլուխ կը բարձրացնէր հորիզոնին վրայէն, զուգադիպութեամբ մը, մեր աչաց տեսնուեցաւ սեւահեր ու չքնաղագեղ կոյս մը որ կարծես մեր պատառներն կը համրէր ու իր նազելի նայ-ուածքովն տխորժակնիս կը բանար . . . :

Այն օրն կէլիպօլու, Տարտանէլ ու Դենետոս հանդիպե-լէն զինի՝ երեկոյեան դէմ հեռուէն նշմարեցինք Միտիլլի կղզին, ուր ժամանեցինք գիշերուան 4¹/₂ ին. խեղճ Այվադեանն տեսնելու համար ուզեցի կղզին այցելել, բայց գիշեր-ուան մթութենէն եւ աւաղակաց շատութենէն վախնալով՝ դժբաղդաբար չկրցի դուրս ելնել շոգենաւէն :

Շաբաթ օրը ժամը 4 ին հասանք ի Զմիւռին եւ կիրակի օրն Ս. Ստեփաննոս եկեղեցին գնացի։ Այս եկեղեցւոյ շուրջն է գերեզմանոց, որպէս Տարսոնի Ս. Աստուածածնայ յեկեղեցւոյ, — որոյ մէջ տեսայ 1793 ին ննջեցեալ եպիսկոպոսի մը տապանաքարն ու Պալեօղեան Մարտիրոս մեծահամբաւ վաճառականին հատաքարէ (granite) մահարձանն, որոյ արդեամբք շինուեր է « սալայատակ գաւթիս Ս. Ստեփա-նոս եկեղեցւոյ »։ Եկեղեցին « ի 1688 յերկրաշարժէ տապալե-ցաւ եւ ի 1689 վերստին կառուցաւ եւ ի 1843 այրեցաւ . » եւ ապա « դարձեալ յանուն Սուրբ Ստեփաննոս նախավիա-յին 'ի հիմանց նորոգ կառուցաւ . . . յամի Տեսուն 1853 »։ Որ-մունք եկեղեցւոյս « ծեփեալ եւ յարդարեալ են » արդեամբք « բարեպաշտօն Բալուցի Խաչատուր աղայի . . . » :

Յետ աւարտման եկեղեցւոյ Առաջնորդարան ելնելով ներ-կայացայ Մեքիսեդեկ Սրբազանի։ Ն. Սրբազնութիւնն ամիէ ամիս կ'ընթեռնու եղեր Երկրագունճի մէջ դրածներս եւ մա-նուանդ Հ. Դ. Ալիշանի անուան նուիրեալ Ձեռագիր Հաւա-

(¹) Կարծեմ ուրիշ յայտնող մը չեղաւ շոգենաւն ելեկտրականութեամբ շարժելու գաղափարն. եթէ արժան դասէք հրապարակ հանեցէք այս ա-ռաջարկութիւնս կամ « Շարժում » իդ. միջոցաւ եւ կամ « Երկրագունճ » ի:

խածոյիս, զորս գովեց բաւական ըսելով նաեւ թէ կախորժի այդ տեսակ գրութիւններէն: Խօսքը կաթողիկոսական խնդրոյն վրայ գալով ըսաւ թէ, սոյն մեծ խնդրոյն նորին Սրբազնութեան նկատմամբ ունեցած աննպաստ լուծումն երբեք վիշտ չը պատճառեր նմա: Եթէ ցաւալի կէտ մը կայ, այն ալ օրինաց բռնաբարումն է...: Սոյն բարձրաստիճան եկեղեցականին հետ տեսակցութիւնս անշնջելի տալաւորութիւն մը թողուց սրտիս վրայ:

Ճորեքչաբթի առաւօտուն ուղեկցիս հետ այցելեցինք 1878 ին Սպարթաքեան եղբարց կառուցած Ս. Դուսաւորչեան Ազգ. Հիւանդանոցն, որ տեսնելու արժանի շինութիւն մ'է: Պիւսոյ մեր Ս. Փրկչեան Հիւանդանոցին կրկնապատիկ գեղեցկութիւնն եւ մաքրութիւնն ունի: Հիւանդանոցն, ըստ Առողջաբանական օրինաց, երկու յարկէ կը բաղկանայ բաղմաթիւ սենեկօք ու շրջապատեալ է պարտիզաւ: Ունի երկու մասնաւոր սենեակք բժշկական գործողութեանց, ստասաւորաց սենեակք, տնտեսի սենեակ, ճաշարան, եւլն, եւլն: Պատասարեալք ու յիմարներ: Դեղարան եւս:

Հիւանդանոցն համազգային եւ միանգամայն ծրի է. միայն կարողութիւն ունեցողներէն ամսական կընդունի: Երանի՜ թէ մեր Փրկչեան Ազգ. Հիւանդանոցն ալ այսպէս լինէր:

Այս սրբավայրէն բաժնուելէս յետոյ, շոգեկառքով 4 ժամ ճամբորդելով Լիմոնի, նարնջի, նումայի (Mandarine), բաշուկի (1) (orange), ձիթենւոյ, եւլն պարտիզաց մէջէն՝ հասանք ի Մանիսա, ուր 500ի մօտ Հայ բնակիչ կայ: Ազգ. վարժարանն այցելելով խիստ յետադէմ վիճակի մէջ գտանք:

Հինգչաբթի՝ դարձեալ շոգեկառքով՝ 4 ժամէն հասանք յԱլա-Շէհիր, եւ Ուրբաթ առաւօտուն ձիերով ճամբայ ելանք քաղաքս գալու համար: Ալ ճամբուն գէշութիւնն անկարելի է նկարագրել. ձորերու մէջէն ու լեռանց գագաթէն էր ճամբանիս. 8 ժամ շարունակ երթալով՝ ոչ տուն տեսանք եւ ոչ ալ մարդու երես, միայն կը տեսնէինք խոզկաղենի ծառեր ու մեծամեծ քարեր:

(1) Տես բառս՝ ի Փէշիմալեան բառարանի չիք այլուր:

Քաղաքս կառուցեալ է մարած հրաբուլի լեռան մը խան-
ձողներուն (lavos) վերայ ու տներն ամբողջ ասկէ շինուած
են։ Օգն ու ջուրը մաքուր։ Փողոցներն չափազանց նեղ ու
տգեղ եւ տները հին։ Շուկայն լաւ, բայց ճաշարան ու նալ-
րավաճառ երբեք չկայ։ Նոյնպէս եւ դեղարան։ 11 մզկիթ
կայ ու 2 եկեղեցի Յունաց։ Ալա-Շէհիւրի պէս, հոս ալ 5 Հայ
կայ ընդ ամենը։ 1 նախակրթարան (مدرسة)։

Կիներն խիստ գեղեցիկ են, նոյնպէս եւ այրերն։ Զգեստ-
նին զարմանալի է. — կիներն մազերնին 10—20 մասի բաժ-
նելով զատ զատ կը հիւսեն եւ այնպէս կը թողուն օրերով.
գլուխնին կը դնեն ոսկեշար գդակ. հագածնին ոսկեթել
հիւսուածքով բաճկոնակ մ'է ամենապարզ շրջագգեստիւ.
խակ արանցն է — գլուխնին փաթաթուած կարմիր գլխակ,
երկու թիզ բաճկոնակ, երկու թիզ կարմիր գօտի ու երկու
թիզ շաղկաւ մինչեւ ծունգերնին. ոտքերնին ալ արեւս։ Կե-
րակուրնին՝ այծու միս է. ոչխար խիստ հազուադիւր. 8—10
ժամ հեռաւոր տեղերէն գետոյ կամ լճի ձուկեր կը բերեն
հոտած. հացերնին սեւ է եւ զուտ ցորենէ՝ կամ կորեկա-
խառն ցորենէ կը շինեն իւրաքանչիւր տներն՝ փիսիի նման։

Լեզունին թրքաբարբառ. Յոյներն իրենց լեզուն չգիտեն,
զորս տեսնողը թուրք կը կարծեն. ունին անհասկանալի բա-
ռերու ոճեր...։

Ահա այս է այժմեան բնակած երկիրս, եղբայր իմ սի-
րեցեալ։ Հայերէն խօսիլն ալ մոռցայ, զոր 12—15 տարու ե-
ղած ժամանակս ուսած էի վարժարանի մէջ (1)։ Միայն այս
տեղի երեք տղէտ ազգայնոց հետ կը խօսիմ երբեմն՝ աղա-
ւաղեալ Հայերէնով մը...։

Այսքանս բաւ համարելով, սիրալիր ողջոյնս կը մատուցա-
նեմ համայն «Երկրագունտ»ի պատուական բարեկամաց։

Կ. Յ. ՊԱՍՄԱՆՅԱՆ

(1) Ծնողքս Գաղասացի լինելնուն պատճառաւ Ազգ- լեզուս դժբաղդա-
բար չկրցի ուսնիլ անոնցմէ։

ԱԶԳԱՅԻՆ ՆՇԽԱՐԲ

Գ.

ՏԱՂ ՀՈԳԻՈՑ ՇԱՀ

Կուզես որ ուղիղ կենաս՝ որ ամէն մարդ զքեզ սիրէ,
Դու հողի նման կացիր՝ որ ամեն մարդ զքեզ կոխէ:
Քան զերկաթն այլ ի՞նչ ամուր՝ որ կրակըն զինք կու հալէ,
Դու ջրի նման կացիր, որ կրակն ի քենէ վախէ:
Դաւիթ մարգարէն կ'ասէ՝ թէ ապրեցո՞ր ի մարդէ չարէ,
Մարդոյս չարն հանց վատ է՝ որ զվայրիքն ի լեռն անց-
եալ է,
Զառիւծն ի զընճիլ դրած՝ չօպանին կուտան թէ քաջէ,
Շատ է չօպանին զահլան¹, առիւծին առջեւ կու քայլէ:
Դաւիթ արքային որդին Սողոմոն մեզ զայս կու ասէ,
Զխրատն իմաստնիցըն տուր, առաւել նա զքեզ կու սիրէ:
Թէ անգէտ ու յիմար մարդոյն՝ խրատ տաս նա զքեզ կու ատէ,
Նա թուր ու դանակ կ'առնէ, թէ կարէ զքեզ կու ըս-
պաննէ:
Բազան ի յանտառ մորին, թէպէտ բու՝ թէպէտ² բազայ է,
Գոհարն ի ծովուն միջին, թէպէտ քար՝ թէպէտ³ գոհար է,
Խելօքն ի յանգէտն ի մօտ՝ միտք արա՝ թէ ի՞նչ նման է,
Ճրագն ի կուրին առջեւ կու վառի եւ ինք տեսնուլ չէ:
Մտիկ լեռներուն արա՝, խելօքնուն խրատ հերիք է,
Ուր բարձր լեռ՝ հոն կայ ձիւն. ուր որ ցած՝ տես ի՞նչ
կանանչ է:
Ես այն հաւերուն էի, որ գետնոյն կուտըն չուտէի,
Թռչէի երկինքն ելնէի, ւ'ի սիրու ականատոսն չընկնէի:
Ակնատն ի ծովուն միջնն էր լարած ես չը գիտէի,
Ամեն հաւ ոտօքն են ընկեր, ես ոտօքն՝ ու թեւս աւելի,
Մարդն որ սիրելի առնես, նա դիտէ զասլն⁴ այն մարդոյն,

1. Տնկ. զահլ, ասելուծին: 2. 3. Թուր նշանակել՝ սակայն: 4. Տն.
Ասլ, զարմ-ցեղ:

Հետ այն մարդոյն մի՛ նստիր, որ եղնէ գքեզ զրուցէ :
Ըզ նետն մահու ձգէ, ու դառնայ զաղեղըն պահէ,

Զարիւնըդ գէդ ջուր ըմպէ, ու դառնայ մէկ խօսիւք
վճարէ :

Տեսաւ սատանայն զԱդամ, ի դրախտին դուռն էր կանգնած,

Զծախըն ի յիրար եզարկ, ու բարկ մի ինքն ծիծաղեաց :
Ադամ զայն ճուղապն ետուր, թէ ի՞նչ տեսեր քո բա-
րիքդ անիծած,

Ի պողոյն ուտել տուեր՝ որ թողու մեր Տէրն ի ձեռաց :
Տեսաւ Սատանայն զՄովսէս, արգիլեց ու պահ մի ելաց,

Իմ Աստուածախօս Մովսէս, մեր Տէրն մեզ է՞ր է խռոված,
Երբ մեք աշակերտ էաք, Աստուծոյ Ադամ չէր ստեղծած :

ԶԱդամ ի հողոյն ստեղծեաց, մեք ի մեր փառացն եմք
զրկած :

Բանիկ մի զալատ⁵ արի, որ օձուն դուռն դնացի,

Ես վստահութիւն արի, որ օձուն ձաղն սիրեցի :

Օձի մայրն դուրս վազեց, զիս նենգեց որ նստայ լացի,

Արժան եմ ես այս լացիս, ո՞վ եղեր օձուն սիրելի :

Զայն որ դու ինձ հետ արիր, չէ արեր հազար հարամի,

Շէլամի⁷ հալած ոսկի, ի գետինն իվայր թափեցի :

Հազար ձի վազան բերի, վազցուցի մէկ մի չհասցուցի,

Ի՞նչ ասեմ յետի խելացս, որ առջի անունս աւերի :

Զորս բան ա՛ռ յինէն խրատ, քան զոսկի ու այլ գնոջ է,

Զայլոց մեղքըն մի՛ քններ, զքոյդ երակ սրտովդ անտիճէ :

ԶԱստուած միտ ի քեզ դու տես, եւ զմահու օրըդ դու յիշէ,

Ով որ զօր մահուն յիշէ, նա բնաւ զաշխարհս ոչ սիրէ :

Ա՛յ, խիտ անարժան եմ ես, որ բարեաց մէկ մաս մի չունիմ :

Խնդրեմ ի ձէնջ սիրելիք, որ ասէք մէկ Հայր մեր յերկինս :

ի Հաւաքածոյից

ՅՈՎՀ. ՔԷ. ՄԿՐԵԱՆԻ

5. Տճ. զալա s, սիալ : 6. Տճ. հարամի՝ գող : 7. շէլամի, բառ ին
անծանօթ : 8. Անծանօթ մնացած է այս խառնական Տաղի հեղինակն,
բայց դարձեալ հնուծիւն մի թերեւս ժէ. դարու գործ :